

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

Філологічний факультет кафедра української літератури

**Бінарна опозиція «Свій – Чужий» у прозі Марії Матіос.
Методологічні зауваги до вивчення теми в ЗЗСО**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 6 курсу, 601 групи

Мельник Яна Валеріївна

Керівник: кандидатка філологічних наук,
асистентка **Вардеванян С.І.**

Рецензент: кандидат філологічних наук,
доцент **Костик В.В.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2024 р.
Зав. кафедрою _____ доц. Мальцев В.С.*

Анотація

Магістерська робота присвячена дослідженню бінарної опозиції «Свій – Чужий» у творчості Марії Матіос та її методологічному застосуванню у навчальній програмі української літератури. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення соціальних та національних тем в українській літературі, а також розвитку критичного мислення учнів. Проаналізовано прозу Марії Матіос («Нація», «Солодка Даруся», «Майже ніколиз не навпаки», «Черевички Божої Матері», «Мами») через призму бінарної опозиції. Зроблено висновок про важливість застосування цієї концепції у закладах загальної середньої освіти для формування національної свідомості та аналітичних навичок учнів.

Ключові слова: *бінарна опозиція, «Свій», «Чужий», «Інший», Марія Матіос, ідентичність, національна ідентичність, нація, методологія.*

Анотація

The Master's thesis is dedicated to the study of the binary opposition «Us – Them» in the works of Maria Matios and its methodological application in the Ukrainian literature curriculum. The relevance of the research is determined by the need to comprehend social and national themes in Ukrainian literature, as well as to foster critical thinking skills among students. The thesis analyzes prose Maria Matios («Natsiya», «Solodka Darusya», «Mayzhe nikoly ne navpaky», «Cherevychky Bozhoyi Materi», «Mamy») through the lens of the binary opposition. It concludes that the application of this concept in secondary education institutions is important for the development of national consciousness and analytical skills among students.

Keywords: *binary opposition, «Us», «Them», «Other», Maria Matios, identity, national identity, nation, methodology.*

Кваліфікаційна робота ОР «Магістр» містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Яна МЕЛЬНИК
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. БІНАРНА ОПОЗИЦІЯ «СВІЙ – ЧУЖИЙ» У ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС.	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ.....	12
1.1. Поняття бінарної опозиції. Визначення та історія концепції.....	12
1.2. Бінарна опозиція «Свій – Чужий» як літературний та культурний феномен..	17
1.3. Теоретико-літературні підходи до аналізу бінарної опозиції.....	20
Висновки до 1-ого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОПОЗИЦІЇ «СВІЙ – ЧУЖИЙ» У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ МАРІЇ МАТІОС.....	23
2.1. Вступ. Дослідження концепту «Свій – Чужий» у прозових творах Марії Матіос.....	23
2.2. «Свій – Чужий» як полюси смислового спектру в збірці «Нація».....	27
2.3. Виявлення бінарної опозиції «Свій – Чужий» через характеристику персонажів у романі «Солодка Даруся».....	33
2.4. Трансгресії в системі «Свій – Чужий» за сімейною сагою «Майже ніколи не навпаки».....	39
2.5. «Свої – Чужі» у контексті національної та релігійної ідентичності за романом «Черевички Божої Матері».....	44
2.6. Реалізація бінарної опозиції «Свої – Чужі» у книзі «Мами» за соціальним принципом «рівний – рівному».....	49
Висновки до 2-ого розділу.....	55
РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ МАРІЇ МАТІОС У ЗЗСО В РАКУРСІ ЗАЯВЛЕНОЇ ТЕМИ.....	57
3.1. Творчість Марії Матіос у шкільній програмі та огляд методичних розробок з акцентом на бінарну опозицію «Свій – Чужий».....	57
3.2. Розгорнутий план-конспект відкритого уроку «Прозова творчість Марії Матіос. Бінарна опозиція «Свій – Чужий» у творах письменниці».....	63

Висновки до 3-ого розділу.....	73
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження бінарної опозиції «Свій – Чужий» є ключовою для розуміння сучасних соціокультурних процесів, національної ідентичності, відтворення реалій нації різних періодів становлення та боротьби. Актуальність дихотомії зумовлена: визначенням межі між Своїми і Чужими, симетрії пропорцій, відмежування Іншого як неунікного розширення дуалістичної концепції. Розмежування свого і чужого є частиною як фізичного, так і ментального світобачення етносу [39]. Українська література ХХІ століття, особливо у часи військових і політичних криз, все більше фокусується на темах самоідентифікації, відчуження та розмежування між «Своїми» та «Чужими». Проза Марії Матіос, як однієї з найпомітніших письменниць сучасної України, є вдалою темою для дослідження цієї проблеми. Аналіз її творів дозволяє краще зрозуміти, як відбувається формування національної свідомості, як індивід адаптується до змін та конфліктів у суспільстві, і яку роль у цьому відіграють соціальні, історичні та культурні чинники. Сюжетні лінії розкривають природу напружених суспільних процесів, глибинних травм і культурних кодів. У творчості письменниці ця опозиція набуває багатовимірного значення, відображаючи не лише персональні, але й колективні травми, проблеми ідентифікації, взаємодії особистості та суспільства у контексті історичних подій і соціальних потрясінь. З огляду на те, що українська культура проходить період трансформації та боротьби за своє місце на світовій арені, питання ідентичності, належності та розмежування стають все більш актуальними. Дослідження опозиції «Свій – Чужий» у творах Матіос сприяє глибшому розумінню цих явищ, зокрема через аналіз міжособистісних і суспільних конфліктів, представлених у її прозі. Методологічні зауваги до вивчення творів Марії Матіос у закладах загальної середньої освіти є невід'ємною частиною цього дослідження. У процесі викладання української літератури важливо знайомити учнів із текстами письменниці та залучати учнівську аудиторію до активного обговорення актуальних тем із використанням інноваційних освітніх підходів, інтеграцією міжпредметних зв'язків та критичним аналізом літературних текстів для ґрунтовнішого осмислення концепції «Свій – Чужий».

Мета дослідження – виявлення та аналіз опозиції «Свій – Чужий» у прозових творах Марії Матіос, зокрема в таких знакових текстах як «Нація» (2001 р.) [49], «Солодка Даруся» (2004 р.) [52], «Майже ніколи не навпаки» (2007 р.) [51], «Черевички Божої Матері» (2013 р.) [53] та «Мами» (2023 р.) [41]. Маємо на меті проаналізувати, як через бінарну опозицію письменниця висвітлює проблеми національної ідентичності, соціальних та історичних конфліктів, а також як у психологічних портретах своїх персонажів, сюжетів та суспільних процесах проявляється цей феномен. Прагнемо дослідити, як опозиція «Свій – Чужий» впливає на динаміку взаємодії персонажів та розв’язання ключових конфліктів у творах Марії Матіос, оцінити її (опозиції) значення для сучасної української літератури і соціокультурного контексту. Також дослідження передбачає вивчення методологічних підходів до викладання творів Марії Матіос у закладах загальної середньої освіти, з метою сприяння формуванню національної свідомості та критичного мислення учнів.

Завдання дослідження:

1. Розкрити термін бінарної опозиції «Свій – Чужий» у контексті літературознавчих концепцій, зокрема теорій, що вивчають культурні, соціальні та психологічні аспекти цієї опозиції.
2. Проаналізувати культурний аспект бінарної опозиції «Свій – Чужий» з акцентом на розвиток та зміну її трактування в різні періоди історії літератури.
3. Здійснити філологічний аналіз прозових творів Марії Матіос, зокрема «Нація», «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Черевички Божої Матері» та «Мами», з метою виявлення та трактування бінарної опозиції «Свій – Чужий» у контексті кожного твору.
4. Проаналізувати персоносферу та їх взаємодію через призму бінарної опозиції «Свій – Чужий».
5. Дослідити можливі проміжні явища та елементи, пов’язані з поняттям «Інший», що можуть бути відображені у творах Марії Матіос та їхній вплив на загальну концепцію «Свій – Чужий».

6. Вивчити ресурсність теми для її впровадження в навчальний процес закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), зокрема для розвитку критичного мислення та національної свідомости учнів.
7. Запропонувати загальні методичні рекомендації та конкретний інтерактивний урок для тлумачення бінарної опозиції «Свій – Чужий» на основі досліджених творів Марії Матіос.

Об'єкт дослідження – прозові твори Марії Матіос: «Нація», «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Черевички Божої Матері» та «Мами».

Предмет дослідження – бінарна опозиція «Свій – Чужий» (та можливих проміжних компонентів, таких як «Інший»/«Інакший») у зазначених творах Марії Матіос. Прояви бінарної опозиції в текстах, її функціонування у персоносфері, сюжетах та темах творів, а також методичні аспекти її вивчення в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Методи дослідження. Для дослідження використано як емпіричні, так і теоретичні методи:

1. **Метод текстового аналізу** – детальне вивчення текстів прозових творів Марії Матіос (зокрема «Нація», «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Черевички Божої Матері» та «Мами») через призму бінарної опозиції «Свій – Чужий» для розкриття семантичних особливостей понять «Свій» і «Чужий» (можливих проміжних компонентів) в контексті кожного твору та їх вплив на сюжет і характеристику персонажів.
2. **Історичний аналіз** – вивчення історичного контексту, у якому створювались досліджувані твори, розуміння соціально-політичних і культурних умов того періоду для формування розуміння того, як історичні обставини вплинули на постання бінарної опозиції «Свій – Чужий» у творах Матіос.
3. **Культурологічний підхід** – дослідження культурних стереотипів, традицій та цінностей, що пов'язані з поняттями бінарної опозиції «Свій – Чужий» в українському культурному контексті.

4. **Психологічний аналіз** – вивчення психологічних аспектів бінарної опозиції «Свій – Чужий», впливу цих опозицій на взаємодію персонажів, формування їх самосвідомості та ідентичності.
5. **Антропологічний підхід** – вивчення різних аспектів людської культури, пов'язаних із поняттями «Свій – Чужий», враховуючи мову, релігійну приналежність, ритуали, соціальні норми та звичаї.
6. **Метод порівняльного аналізу** – порівняння проявів бінарної опозиції «Свій – Чужий» у творах Марії Матіос з аналогічними концепціями в рамках української літератури, щоб виявити специфіку та відмінності.
7. **Метод гіпотез** – формулювання та перевірка припущень щодо функціонування бінарної опозиції «Свій – Чужий» у текстах авторки, що допоможе виявити нові аспекти та значення опозиції.
8. **Метод дедукції** – застосування загальних теоретичних знань про бінарну опозицію для конкретного аналізу літературних творів, щоб прослідкувати закономірності проявів концепції «Свій – Чужий» у прозі Марії Матіос.

Ці методи будуть використовуватися як окремо, так і в комбінації, для комплексного аналізу і дослідження бінарної опозиції у творчості Марії Матіос та її освітнього потенціалу в рамках ЗЗСО. Провідним методом всього дослідження залишається дедукція.

Теоретичною базою дослідження стали праці сучасних науковців, які внесли вагомий вклад у розуміння концепції бінарних опозицій та імагології. Значний внесок у розробку теоретичних підходів зробили: Тарас Лютий «Двійник. Про природу дублювання і множинності» (2021) [39]; Мартін Бубер «Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням» (2012) [18]; Юлія Кристева «Самі собі чужі» (2004) [37].

У контексті розгляду бінарних опозицій, культурних стереотипів та їх впливу на літературні тексти, особливої уваги заслуговують роботи А. Матусяк, Б. Червака, Г. Павлишина, І. Набитовича, І. Насмінчук, І. Римарука, Д. Павличка, М. Якубовської, С. Жили, С. Сипливець, Т. Дзюби, які досліджують теорію бінарних опозицій у літературному контексті та розкривають теоретичні основи творчості

Марії Матіос. Вказані імені науковців та їх праці забезпечують розуміння теоретичних основ дослідження бінарних опозицій, ідентичности та культурного контексту, що є ключовими для аналізу опозиції «Свій – Чужий» у прозових творах Марії Матіос.

Наукова новизна роботи представляє бінарну опозицію «Свій – Чужий» як аналітичний інструментарій для філологічного дослідження прозових творів Марії Матіос.

Інноваційний підхід до аналізу бінарної опозиції – перше всебічне дослідження бінарної опозиції «Свій – Чужий» у прозі Марії Матіос, яке систематично охоплює ряд її творів, зокрема «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Черевички Божої Матері», «Мами» та збірку «Нація». Дослідження акцентує на нових аспектах бінарної опозиції, які не були предметом попередніх літературознавчих досліджень.

Комплексний підхід до аналізу текстів – застосування мультидисциплінарних методів, включаючи текстовий, історичний, культурологічний, психологічний і антропологічний аналізи, що дозволяє дослідити функціонування та значення бінарної опозиції в творах Марії Матіос.

Розширене тлумачення культурних стереотипів – дослідження культурних стереотипів та традицій, пов'язаних з поняттями «Свій» і «Чужий», виявлення їх впливу на сюжет та персонажів творів Матіос.

Вивчення теми в освітньому контексті – розробка методичних рекомендацій для вивчення бінарної опозиції «Свій – Чужий» у загальноосвітніх школах, що включає створення уроків та дидактичних матеріалів на основі досліджених творів. Своєрідний практичний внесок у розвиток літературної освіти та підвищення обізнаности учнів про складні культурні концепти.

Практичне значення роботи полягає в розкритті ключових аспектів бінарної опозиції «Свій – Чужий» через аналіз прозових творів Марії Матіос. Дослідження допомагає визначити, як в літературі функціонують категорії «Свій – Чужий», а також як ці поняття впливають на сприйняття національної ідентичності та соціальних відносин. Розуміння актуальних проблем, пов'язаних із цими поняттями,

та виявлення особливостей переходу між ними, а також характеристику явища «Іншого». Важливим практичним аспектом є розробка конспекту уроку, який може бути використаний для проведення позакласного читання або інтеграції теми бінарної опозиції в навчальні програми з літератури. Методологічні рекомендації сприятимуть поглибленому вивченню теми «Свій – Чужий» у ЗЗСО, що дозволить учням краще розуміти складні літературні концепції і їх соціально-культурний контекст. Розроблені методичні матеріали також можуть бути корисними для вчителів літератури, оскільки вони надають інструменти для ефективного навчання і обговорення теми бінарних опозицій.

Апробація результатів дослідження відбулася на **1)** Студентській науковій конференції Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича: підсекції «Сучасна українська література». Тема: Бінарна опозиція «Свої – Чужі» у прозі Марії Матіос (за збіркою «Нація») – 2022 року [44, с. 131-132]; підсекції «Постать письменника та питання сучасної української літератури». Тема: Бінарна опозиція «Свій – Чужий» у прозі Марії Матіос (за повістю «Черевички Божої Матері») – 2023 року [43, с. 137-138]; **2)** І Всеукраїнській молодіжній конференції «Платон мені друг, але істина дорожча»: теоретико-практичні та методологічні аспекти розвитку гуманітарних наук. Тема: Бінарна опозиція «Свій – Чужий» у прозі Марії Матіос (за романом «Солодка Даруся») – 2023 року [64, с. 64-67]. **3)** Стипендіальній програмі «Завтра.UA» [33] для студентів українських ЗВО. Тема роботи: Бінарна опозиція «Свій – Чужий» у прозі Марії Матіос (за збіркою «Нація») – 2021 року (здобула перемогу у конкурсі Стипендіальної програми); Тема роботи: Бінарна опозиція «Свій – Чужий» у творчості Марії Матіос (за романом «Майже ніколи не навпаки») – 2024 року (вдруге здобула перемогу у конкурсі Стипендіальної програми).

Структура роботи. Магістерська робота містить наступні структурні розділи: вступ, де вказано актуальність досліджуваної, мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження. Перераховані методи та теоретико-методологічну основу дослідження. Наведено практичне значення роботи та наукову новизну, а також вказано про апробацію дослідження.

– основна частина складається з трьох розділів, які у свою чергу мають

відповідні змістові підпункти:

- 1) **Розділ 1. Бінарна опозиція «Свій – Чужий» у прозі М. Матіос. Теоретичні засади.** У цьому розділі розглядається теоретичний контекст бінарної опозиції «Свій – Чужий». Перше підпунктне змістове поле аналізує поняття бінарної опозиції, її визначення та історичний розвиток, а також основні характеристики цієї концепції. Останній підпункт присвячений теоретичним підходам до аналізу бінарної опозиції, де оглядаються погляди дослідників на опозицію «Свій – Чужий» та інші відповідні підходи.
- 2) **Розділ 2. Аналіз бінарної опозиції «Свій – Чужий» у прозових творах М. Матіос**
Другий розділ концентрується на практичному застосуванні теоретичних знань до прозових творів Марії Матіос. Кожен з проаналізованих творів розглядається через призму «Свій – Чужий», що дозволяє зрозуміти соціальні та культурні середовища, які розгортаються в межах національної ідентичності, історичних процесів та формують світогляд персонажів.
- 3) **Розділ 3. Методологічний аспект щодо вивчення творчості Марії Матіос у ЗЗСО в ракурсі заявленої теми**

Третій розділ присвячений методологічним аспектам вивчення творчості Марії Матіос у ЗЗСО. Передбачає обґрунтування важливості вивчення творчості Марії Матіос на уроках української літератури, дослідження бінарної опозиції «Свій – Чужий» для учнівської аудиторії, огляд та характеристика актуальних методичних розробок за творчістю Марії Матіос для учнів 10-11 класів. Розділ включає розробку уроку на тему «Прозова творчість Марії Матіос. Бінарна опозиція «Свій – Чужий» у творах письменниці».

- висновки, логічний аналіз та узагальнення виконаної роботи;
- література, список використаних джерел та додатки, на які посилалися під час написання магістерської роботи.

Обсяг роботи – 91 сторінка.

РОЗДІЛ 1. БІНАРНА ОПОЗИЦІЯ «СВІЙ – ЧУЖИЙ» У ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

1.1. Поняття бінарної опозиції. Визначення та історія концепції

Бінарна опозиція «Свій – Чужий» – це одна з філософсько-літературних концепцій, що дозволяє аналізувати взаємодію понять та категорій у літературі. У Великій українській енциклопедії знаходимо наступне визначення: **«Бінарна опозиція** (від лат. лат. *binarius* – подвійний, із двох частин) – універсальний принцип пізнання, організації знакових систем і властивість людського мислення, що полягає у сприйнятті та описі світу через парні, семантично протилежні категорії (верх–низ, добро–зло, прекрасне–потворне, день–ніч, свій–чужий тощо)» [20]. Ця концепція базується на ідеї того, що людина відчуває потребу у певному соціальному зв'язку, іноді вона сприймає інших людей як «Своїх», а іноді – як «Чужих». Отже, у літературі ця опозиція дозволяє вивчити взаємини між героями твору, визначити їх стосунки та ставлення один до одного. У контексті структуралізму ця опозиція може розглядатися як протилежність семантичних позначень, які використовуються у творах. Засади структурної поетики склалися у сфері лінгвістики на основі ідей Ф. де Соссюра, значний внесок у їх розробку і застосування зробили члени празького лінгвістичного гуртка (Р. Якобсон, Я. Мукаржовський та ін.), які висунули тезу «бінарних опозицій» (подвійних протиставлень), що дають можливість точно осягнути функції елементів будь-якого висловлювання [73]. «Структуралізм розуміє бінарну опозицію як фундаментальний принцип мови, філософії, культури, а структуру бінарних опозицій відносить до базових характеристик людського мислення [20]. К. Леві-Строс – французький антрополог та соціолог, який вивчав бінарні опозиції як структуру (різноманітні протилежності: добро-зло, життя-смерть, право-ліво, рослина-тварина). Вважав, що явища соціокультурного життя (шлюби, міфи, ритуали) ґрунтуються на цих підсвідомих структурах. Леві-Строс сформував ідею надраціоналізму, яка вказує на те, що повинен встановити баланс між емоційним і раціональним, яке зберігається на рівні архетипного мислення. На думку Леві-Строса, саме використання бінарних опозицій при категоризації світу свідчить про те, що між науковим і міфологічним мисленням не існує якісних

відмінностей, так як в обох випадках працює одна й та ж логіка. Антрополог вважає, що прогрес стався не в мисленні, а в світі, що оточує людство, яке «... в процесі довгої історії стикалося з усе новими явищами» [38, с. 207]. Отже, відповідно до концепції Леві-Строса, функція мислення на будь-яких етапах історії людства полягає в категоризації світу за допомогою бінарних опозицій.

Дослідження бінарної опозиції у історичному аспекті є важливим для розуміння, як формувалась і змінювалась концепція протягом різних періодів, як відображала соціокультурні реалії кожної епохи; як ця опозиція впливала на розвиток культури, мистецтва, літератури та інших аспектів суспільної діяльності. Також розкриває сучасні культурні явища та тенденції, що базуються на бінарних опозиціях, та відповідно, впливають на них.

Бінарна опозиція «Свій – Чужий» як особливість світорозуміння бере свій початок у період зародження людських общин і пов'язана з формуванням територіально-етнічних груп. За твердженням антрополога Клода Леві-Строса, бінарні опозиції такі, як «Свій – Чужий», виникають на основі фізичних, культурних та соціальних відмінностей між людьми, тобто первісні сенси бінарної опозиції виникали на підставі родоплемінних розрізень. У період зародження людських общин, коли люди жили в групах мисливців і збирачів, було важливо розрізняти своїх та чужих – тих, хто належить до своєї групи і тих, хто до неї не належить. Це розрізнення стало основою для збереження ідентичності групи та її безпеки. Бінарна опозиція «Свій – Чужий» стала інструментом для створення соціальних угруповань та позначення того, хто є членом групи, а хто – чужим [39, с. 92]. Згідно з дослідженнями вищезгаданих антропологів, бінарна опозиція, «Свій – Чужий» не тільки відображає реальні відмінності між людьми, але й впливає на те, як люди сприймають світ та конструюють свої цінності та ідентичності. Вони стали не тільки засобом розрізнення свого та чужого, а й символами соціальної влади, суспільного порядку та культурних норм.

У часи античності чужим вважали тих, хто не знав своїх богів та законів. Чужим переважно маркували тих, хто не належав до родинного кола чи не цікавився діяльністю громади, тобто не пов'язував себе соціальними зв'язками з іншими [39].

В «Одіссей» Гомера таким виступає одноокий Циклоп. Перш ніж зародилася традиція приймати чужого як гостя, його могли пограбувати, навіть вбити. За будь-яких обставин той, хто територіально розмістився на чужій землі, переважно не мав жодних прав. У період «золотої доби» римлян вихідці з колоній були змушені вибороти собі належні права у війні, примножуючи простори імперії, підданими якої вони заледве мріяли стати. «Коли в III столітті сенатором уперше став єгиптянин, його спершу не хотіли визнати за людину. Також існувала звичка перетворити полоненого на раба: його радше трактували ніби матеріал, використовуваний для примноження статків» [39, с.70].

У процесі історичного розвитку осмислення бінарної опозиції поглиблювалося та виходило на інші догматичні рівні. У середньовіччі опозиція «Свій – Чужий» була важливою для визначення границь ідентичності та групової приналежності. У творах того часу цю опозицію можна побачити в контексті релігійної боротьби (наприклад, християнства з ісламом) або ж в контексті класової боротьби. У епоху Відродження та Бароко опозиція набула нових відтінків. Зокрема яскраво виражено це в італійській літературі, де опозиція була пов'язана з конфліктом між містом та селом, між культурою та природою.

В епоху романтизму бінарна опозиція «Свій – Чужий» стала центральною темою в багатьох літературних творах. У творах Йоганна Вольфганга фон Гете та Фрідріха Шиллера ця опозиція набула естетичної та моральної значимості. У XX столітті у контексті глобалізації опозиція «Свій – Чужий» знову стала актуальною. У сучасних літературних творах можна побачити багато варіантів використання цієї опозиції для розгляду актуальних соціальних та культурних проблем.

Досліджувана опозиція і сьогодні відіграє важливу роль в нашому суспільстві. З одного боку, ця опозиція може сприяти формуванню національної або культурної ідентичності, підтримувати соціальну кохезію і зміцнювати взаємини в межах спільноти. З іншого боку, ця опозиція може створювати негативні наслідки, такі як расизм, ксенофобія, відчуження та дискримінація на основі культурних або інших різниць. У сучасному світі, де глобалізація та міжкультурна взаємодія зростають, бінарна опозиція є складним явищем. Зростання різноманітності культур та

ідентичностей може призвести до більшого розуміння і поваги до мультикультуралізму. Проте ця ж різноманітність може створювати нові форми конфліктів та спричиняти відчуття відчуження між групами людей. Здатність зрозуміти «іншого», можливість діалогу між «Своїми» і «Чужими» – одна з найважливіших проблем в історії людства. Оскільки «кожне історичне пізнання – це завжди діалог сучасності й минулого, і в цьому сенсі пізнання «Іншого»; тому в кожного, хто відмовляється від позитивістського уявлення про можливість адекватного відтворення минулого (*wie es eigentlich gewesen war*), неминуче загострюється інтерес до цього кола ідей» [60, с. 183]. Ці тези актуальні для країн зі стабільною суспільною ситуацією.

У час повномасштабної російсько-української війни бінарна опозиція «Свій – Чужий» категорично змінила вектор від можливості діалогу до первинного, примітивного племінного мислення, коли чужого, який прийшов на твою землю потрібно вбити. Поняття «Свій – Чужий» стало актуальним як на державному, так і на індивідуальному рівнях. На державній арені, ці поняття стали центральними у формуванні військової зовнішньої та внутрішньої політики України. Українці сформували для чужих марковані назви (нові і запозичені назви від пращурів, які теж вирізняли чужого у різні періоди українського становлення) – москалі, свинособаки, орки, русня, рашисти. Проте 13-й секретар РНБО Олексій Данілов зазначає, що ворога треба називати чітко: «Нам, напевно, не варто надто захоплюватися вживанням нових термінів – орк, русня, свинособака... Не потрібно розмивати образ ворога, так би мовити. Пишемо і зразу документуємо для історії: «руській», «росіянин», «Росія» – вбив, напав, пограбував, згвалтував, зруйнував, збрехав» [28].

Отже, бінарна опозиція «Свій – Чужий» є важливим аспектом аналізу культурних, історичних та соціальних явищ у різних епохах. У період зародження людства, ця опозиція була важливою для формування первісних спільнот та визначала межі індивідуального та колективного існування. У середньовіччі концепція стала важливим елементом релігійного та політичного життя, де поняття «Своїх» та «Чужих» використовувалися для визначення територіальних меж та

релігійних принципів. У сучасному світі бінарна опозиція відіграє важливу роль у політичному та соціальному житті, особливо в умовах російсько-української війни. Важливо розуміти, що ця опозиція у військовий час набирає категоричности та унеможлиблює пошук розширення концепції (пошук серед чужих Своїх, який маркують як «хороших руских»). Ця категоричність зумовлена інстинктивними засадами нації – вижити та знищити ворога на своїй землі. Проте бінарна опозиція «Свої – Чужі» може бути використана як інструмент маніпулювання масовою свідомістю, оскільки у російському інформаційному просторі ворог називає себе «визволітелем своїх людей» [67]. У цьому випадку маркерами розмежування своїх і чужих слугують націєтворчі ознаки: мова, історія, культура, самопринележність як громадянина України.

Тому дослідження бінарної опозиції «Свій – Чужий» крізь спектр історичних подій є важливим для розуміння культурних та соціальних процесів, що відбувалися в минулому, а також для розкриття негативних наслідків використання цієї опозиції в сучасному світі.

1.2. Бінарна опозиція «Свій – Чужий» як літературний та культурний феномен

Концепція бінарної опозиції є ґрунтовним елементом для ментального пізнання не тільки індивіда, а й консолідації нації загалом. Основою культури також є двоїста природа категорій, які знаходимо в міфології народів, релігії, трактатах мислителів. Іноді дублювання призводило до нерозуміння, розгубленості і пошуку правильного серед двох начал, чим спричиняли вагання і внутрішнє роздвоєння особистостей. Проте антитези – це не тільки про антонімічне існування понять; це й про їх взаємодію та пошук «*aurea mediocritas*», можливість вибору, який корегує та доповнює одне одного.

Двоїстість представлена різною класифікацією понять. Бінарність зустрічаємо і в мовній системі. Лексема, словосполучення, набір цифр чи символів, які однаково читаємо в різних напрямках – це паліндроми. Зразки цього жанру раку літерального: «О, гомін німого» (Тарас Шевчук). Формування дихотомії «Свій – Чужий», на думку дослідників, бере свій початок в архаїчному періоді, коли відбувалося розмежування Добра – Зла, Раю – Пекла, Бога – Демона. Відзначалося це розмежування на вмінні спостерігати за відмінностями та аналізувати двопозиційну боротьбу реалістичних начал. Завдяки цьому предки на підсвідомому рівні вибудовували структуру сприйняття реальності, яка передбачала організовану систему за доктриною дуалізму. Коли з підсвідомого опозиційна боротьба стала свідомою, людина як індивід почала сприймати світ у двох ключах: Своє, де була знайома і комфортна буденність, та Чуже, яке залишалося невіданою загрозою. Людина своїм мисленням ще з архаїки прагне дублювати та подвоювати, розділяти мету і наслідки, реакцію і смирення. На початкових етапах людині вистачало керуватися примітивними антитезами: чоловік і жінка, холодне й тепле, світло й темрява, легко й важко, добро й зло, правда й брехня. Групи людей уникали кровозмішувальних стосунків й укладали екзогамні шлюби зі страхом виникнення інцесту. Зважаючи на це, науковці доводять, що культурні надбання еволюції антропології свідчать про подвійність не лише життєвого рівня, а й на міфологічних та релігійних культурах. Наприклад, бінарність людської душі, яка живе у світі живих та мертвих за релігійними

віровченнями. Американський дослідник з психології Джуліан Джейнс висловлював гіпотезу про те, що первісна людина володіла бікамеральним розумом [39, с. 26]. За цією теорією одна частина розуму ловить голоси на ментальному та духовному рівнях, а інша дослухається до них. У процесі передачі інформації між ними відбувається діалог. Із простистояння двоїстих внутрішніх начал походить дуалізм. Проте за східними канонами чіткого розмежування немає, оскільки сповідується культ неможливості існування протилежностей одна без одної. Переважання бінарних структур у людському мисленні досліджували учні Піфагорійської школи при вивченні концепції природного буття [70]. Відповідно до канонів вчення Піфагора існує протилежність цифр «один» і «два» – на сучасний погляд класифікуємо «парне» і «непарне». Під цією ланкою учні у ході досліджень демонстрували механізм порівняльного концепту (один – добро, двійка – зло). Ця гіпотеза дала підставу для формування класифікації протилежностей, що в сучасній інтерпретації є теоретичною основою бінарної опозиції. Філософське підґрунтя бінарної опозиції з точки зору дослідників розглядається як лакмусовий папірець для первісної людини, який допомагав розмежовувати явища як внутрішнього, так і зовнішнього оточення. Класифікація того чи іншого явища у своїй опозиційній боротьбі стало основою історичних подій культурних епох Європи. Заглиблюючись у сутність проблеми бінарної опозиції, розуміємо, що людина зі свого первинного мислення керується двоїстими стереотипами та бінарними протилежностями. Проте належно варто оцінити і перехідні концепти. Біля типових антитез, таких як «добро» чи «зло» під іншим ракурсом категорійності виникають проміжні поняття. У сучасній науці бінарна опозиція розглядається у лінгвістиці, семантиці, етнолінгвістиці як цілісний об'єкт у рамках текстового та концептуального аналізу, сугестивного компоненту (Б. Фредерік [7], О. Кривицька [36], Т. Семашко [72]). З останніх досліджень цієї теми постає книга есеїв Тараса Лютого, де автор переконаний, що «сам світ постає перед нами у двоїстості. Так само двоїстим є й наше ставлення до нього» [39, с. 82]. Тому дослідження дихотомії залишається актуальним для дослідників як з часів появи боротьби опозиційних начал та їх первинного людського усвідомлення, так і до сучасності, де це усвідомлення

індивіда відіграє націєтворчу роль.

1.3. Теоретико-літературні підходи до аналізу бінарної опозиції

Бінарна опозиція є предметом вивчення різних наукових дисциплін, включаючи філософію, лінгвістику, літературознавство, соціологію та інші. Погляди вчених на бінарну опозицію відрізняються в залежності від їх теоретичних підходів і обраної наукової дисципліни. Наприклад, структуралістський підхід, представлений Клодом Леві-Стросом, підкреслює важливість бінарних опозицій у структурі мови та культури. У постструктуралістській теорії, розвинутій Мішелем Фуко та Жаком Деррідою, бінарні опозиції розглядаються як засіб домінування однієї сторони над іншою, а також як спосіб показати нестійкість і перетворюваність смислів. У літературознавстві бінарна опозиція часто досліджується як засіб створення конфлікту та розвитку сюжету в літературному творі [40]. У феміністському літературознавстві бінарні опозиції, такі як «чоловік – жінка» та «сильний – слабкий», використовуються для виявлення гендерних стереотипів та нерівностей [62].

Проблемі бінарної опозиції «Свій – Чужий» у сучасних дослідженнях приділяють значну увагу. Зазвичай у контексті концепції «Свій – Чужий» розкривають суспільство за приналежними національними ознаками. Сьогодні «Свій – Чужий» розглядається насамперед із погляду становлення індивіда: запорукою розуміння власного внутрішнього світу є необхідність пізнання «іншого», оскільки «усвідомлення себе можливе лише в протиставленні» [16, с. 236]. При тому зауважимо, ми розглядаємо концептуальну опозицію «Свій – Чужий» як бінарну, а не градуальну структуру (градуальна структура передбачає виділення третього, нейтрального члена – інший», який не є ні «своїм», ні «чужим», а що «інше» – не імплікує чужості [3, с. 39-40]. Олена Кривицька як дослідниця дихотомії «Свій – Чужий» у своїй праці пише: «Суспільно-політична криза прискорила процес негативної мобілізації у соціокультурному просторі, сформувала в ньому конфігурацію «свої»/«чужі»/«інші». За умов надто швидкої зміни ціннісних матриць суспільства актуалізується (...) ментальний простір з переплетенням маркерів «свій»/«чужий»» [36, с. 2.]. А Тетяна Семашко у дослідженні з мовознавства зазначає: «Бінарна опозиція «свій» – «чужий» є неподільною структурою, між

членами якої існує нерозривний зв'язок і взаємна залежність, оскільки людська свідомість, принаймні на сучасному етапі, не може оперувати лише одним із цих двох понять» [72, с. 5.]. У сучасному світі опозиція не зможе існувати без одного із її понять, тобто без чужого ми не визначимо своє. Для людини потрібен відповідник, прирівнюючи до якого вона співставляє Своє, виокремлює спільне та відмінне у ракурсі націєтворчих засад. Чужий виступає радше контрольним компонентом, зважаючи на якого, ми формуємо своє бачення та вдаємось до відповідних дій. Радянський культуролог Арон Гуревич каже: «своя» культура будується в об'єднанні двох можливостей – (...) відмежування себе від іншої культури (...) й (...) розкривання себе іншій культурі – можливості відділення й можливості взаємодії...» [60, с. 246]. Актуальною проблемою залишається і визначення межі бінарної опозиції між Своїми та Чужими, оскільки «можливість взаємодії» за твердженням Арона Гуревича може призвести до «захоплення», масової асиміляції не лише культури, а й національних ознак, які є критичними для існування нації. «Захоплення» вжито у значенні як морального, так і фізичного привласнення культурного та національного надбання. «Їм потрібна історія, аби за щось зачепитися, щоб показати що вони настільки древні. Красти – це у них в крові. Починаючи від князя Андрія Боголюбського і завершуючи сучасним царьком путіним. Русь – по суті, це сучасна територія України, але вона поширилась на більші території. Назва «Русь» була вкрадена росіянами, московитами і нам потрібно якось її повертати» [75], – каже священик Михайлівського Золотоверхого собору Іван Сидор, вказуючи на крадіжки росіян як у спектрі лінгвістики, так й головних ікон із наших церков.

Отож, з огляду на твердження дослідників бачимо, що бінарна опозиція бере свій початок зі структуралізму та продовжує розвиватися і сьогодні, набувши особливої актуальності. Свої знаходять місце у бінарній опозиції лише в процесі усвідомлення Чужого та співіснуванні з нею. Дослідження концепції є ресурсним, оскільки стосується багатьох суспільних тем, які будуть окреслювати на державних та національних рівнях, особливо в Україні у період відбудови та розвитку Східного регіону через руйнування у російсько-українській війні.

Висновки до 1-ого розділу

Бінарна опозиція – універсальний принцип пізнання та організації знакових систем, можемо вважати її основоположним елементом у процесі сприйняття і категоризації світу. Вона відображає базову структуру людського мислення, що полягає у сприйнятті явищ через протилежні пари категорій, такі як «Свій» та «Чужий». Це протиставлення є не лише когнітивним інструментом, але й важливим елементом соціокультурної взаємодії, оскільки воно відображає дихотомію в соціальних, культурних та фізичних відмінностях, що виникають у суспільствах. Історичний аналіз розвитку концепції бінарних опозицій показує, що вони завжди були важливою частиною як філософських, так і літературних досліджень. Від первісних спільнот до сучасної доби, бінарна опозиція «Свій – Чужий» продовжує визначати межі соціальних угруповань, впливаючи на формування ідентичностей, соціальних норм і культурних цінностей. Розвиток теорії структуралізму та внесок таких мислителів, як Клод Леві-Строс, значно поглибили розуміння концепції. Леві-Строс довів, що бінарні опозиції відображають не лише мислення окремих культур, а є загальною основою для формування світогляду людини, оскільки однакові логічні принципи діють як у науковому, так і в міфологічному мисленні.

Отже, концепція бінарної опозиції має як філософське, так і практичне значення для дослідження літератури, культури, антропології та інших гуманітарних дисциплін, що дозволяє ефективно аналізувати протиставлення та взаємодії між різними соціальними і культурними категоріями. У ході нашого дослідження ми зосередилися на аналізі бінарної опозиції «Свій – Чужий» як інструмента соціальної ідентифікації, використовуючи методи структуралізму Клода Леві-Строса та теорії множинності, описані Тарасом Лютим. Для цього орієнтувалися на визначення бінарної опозиції як терміну в контексті Великої Української Енциклопедії, а також на інтерпретацію концепції через призму теорій дослідників різних наукових кіл (соціологи, психологи, філософи). Застосування методології Леві-Строса дозволяє простежити глибину структурування соціальних уявлень, а теорії Тараса Лютого про природу множинності – акцентували увагу на варіативності та контекстуальності понять «Свій» та «Чужий» у різних соціальних умовах.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОПОЗИЦІЇ «СВІЙ – ЧУЖИЙ» У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ МАРІЇ МАТІОС

2.1. Вступ. Дослідження концепту «Свій – Чужий» у прозових творах Марії Матіос

Концепт «Свій – Чужий» посідає важливе місце у літературному світі, адже саме через це протиставлення автори розкривають ідентичність особистості та нації, кордони культурних спільнот, а також відображають процес взаємодії із зовнішнім світом. В українській літературі ця дихотомія часто набуває додаткового сенсу у зв'язку з історичними та соціальними викликами, зокрема з питанням боротьби за незалежність та збереження національної ідентичності.

Марія Матіос, як одна з провідних сучасних українських письменниць, зосереджує свою увагу на глибоких і часто болючих темах національної свідомості та особистісних конфліктів. У її прозових творах концепт «Свій – Чужий» стає одним із ключових інструментів для розкриття соціальних і моральних дилем, з якими стикається українське суспільство на різних етапах своєї історії. Відтворюючи складні долі героїв через призму історичних фактів, символічних образів та архаїчних традицій, авторка досліджує межу між «своїм» і «чужим» не лише в зовнішньому конфлікті, але й у внутрішніх переживаннях персонажів. Літературознавці прослідковують у творчості письменниці реалізацію й інших бінарних опозицій. Наталія Косинська у дослідженні «Гендерний аспект у прозі Марії Матіос» вказує на те, що у «Солодкій Дарусі» авторка деконструє бінарні опозиції «божевільний – адекватний», «сутність – роль» [34]. Завадська Наталія у кандидатській дисертації «Міфопоетика простору у прозі Марії Матіос» [30] на прикладі «Москалиці» показує, як письменниця моделює у художньому просторі бінарну опозицію «Космос – Хаос» [29, с. 17]. Проблеми бінарної опозиції «Свої – Чужі» висвітлені у статті «Дуалістична міфомодель» Тараса Шевченка та Марії Матіос: «Перехресні координати» [24]. Дуалістична міфомодель досліджується як поліваріантна, що представлена в художніх текстах Тараса Шевченка та Марії Матіос ключовими міфологемами та мотивами («Втрачений Рай», «Псевдорай», «Пекло»).

Творчість авторки відома як в Україні, так і далеко за її межами. Письменниця та політична діячка, яка активно працює для читача та реагує на суспільні події, що стають знаковими у сьогоденні держави. *«Спроба батого для нації — ось чим є книги Марії Матіос. Її книги ... — це удар і виклик»* [25]. У свою творчість письменниця, родом з Буковини, вкладає автентику та багатогранну культуру українського народу, буковинців, які усталеними образами закріплюються, логічно (не завжди хронологічно) переміщуються з твору у твір. Дослідники висловлюють припущення, що «твір «Майже ніколи не навпаки» — це завершення своєрідного триптиха, а його попередніми творами стали «Нація» та «Солодка Даруся»» [79, с. 13]. У Марії Матіос залишається образ Дідушенка, «красних комісарів», яких вона категорично маркує як Чужих. Показує це на прикладі правди — правда про геноцид українців, винищення євреїв та тотальне панування радянщини. Це стає наскрізною темою її книг. Тому і є такими актуальними для сучасного читача.

Творчість Марії Матіос відповідає запиту українського та іноземного читача. У час повномасштабної російсько-української війни справді збільшився попит на книги сучасної української літератури, у яких розкрито жахливі сторінки історичної боротьби українців за незалежності. Про це свідчить і кількаразове перевидання книг Марії Матіос видавництвом АБАБАГАЛАМАГА після 2020 року. *«Книжки, які читають і під час війни, — також воюють! І їхні автори — воїни?»* [47]. Вдячні і дорослі, і юні читачі відсилають Марії Матіос свої палкі шанування: *«13-річна дівчинка Настя, прочитавши «Солодку Дарусю», обіграла слова Павла Загребельного про цей роман і написала таке: «Прочитавши Дарусю, хочеться когось зарізати... чи піти у військкомат»»* [47]. Серед сучасних читачів письменниці і військові, які виборюють незалежність нашої землі. *«Ви можете стримати сльози радості і гордості одночасно? Я — ні. Друг «Калина» — Святослав ПАЛАМАР (мій читач!), який, напевно, ж нарешті розмовляє з довготерпенною мамою. І той, що цілує землю зі словами «Господи, дома! Найкраща земля у світі». Ці кадри і те, що стоїть за ними, — вартують національного епосу»* [47]. В одній з останніх книг «Мами» авторка розкриває сутність сьогодення, а критики дали їй підназву: книга материнського голосіння [63], адже книга вміщує біль матерів 5 різних персонажів.

Письменниця на своїх публічних зустрічах із читачами для роздачі автографів проводить понад вісім годин. Щоразу збирає відгуки та історії читачів, а найщемливішими активно ділиться на особистій сторінці *Facebook*, що свідчить про різні методи комунікації зі своєю читацькою аудиторією. Тираж книг Марії Матіос тотожний кількості тиражу однієї з найпопулярніших сучасних письменниць – Оксані Забужко.

Творчість авторки активно досліджується та стає центром для дискусійних обговорень. Наприклад, щодо постмодерних рис у творах авторки відслідковується «іронія, інтертекстуальність, колаж, принцип гри» [26]. Проте літературознавець Ігор Набитович переконаний, що твори письменниці є «свідченням закінчення панування Постмодернізму й переходу до нової епохи в письменстві» [56]. У своїх працях із дослідження творчості Марії Матіос у багатовекторних аспектах Ігор Набитович вказує на особливості стилю авторки та демонстративні риси непритаманні постмодернізму, такі як «неоромантичний пейзаж», «імпресіоністичні штрихи» та «духовна почуттєвість». Окрім приналежності творчості Марії Матіос до певної літературної течії дискусійним залишається питання її класифікації до масової та елітарної літератури. Сучасна літературна критикиня Роксана Харчук не може характеризувати творчість письменниці як елітарну, конкретніше відносить до «мелодрами» у капітальній «Сучасній українській прозі» [22, с. 18]. На думку літературознавиці Марія Матіос «стилізує свою прозу під класичну» і через це читачі отримують «псевдокласичні твори» [78]. Цю думку спростував Дмитро Єсипенко у праці «Зустріч класики і сучасності (декілька зауваг до творчості Марії Матіос та Василя Стефаника)» [14].

Зважаючи на ракурс дослідження щодо методологічних зауваг для вивчення теми у ЗЗСО варто зауважити, що творчість Марії Матіос досі відсутня у програмі української літератури рівня стандарту, лише на профільному рівні учні 11 класу вивчають поезію письменниці та сімейну сагу «Майже ніколи не навпаки» із винесенням «Нації» та «Солодкої Дарусі» у список рекомендація для самостійного опрацювання. Невключення творів до навчальної програми рівня стандарту свідчить про свідомі (чи несвідомі) дії профільних комісій та укладачів програми

Міністерства освіти та науки України, які уприналежнюють твори авторки до масової літератури – непритаманної для вивчення у ЗЗСО.

Отже, Марія Матіос є представницею нового покоління українських письменників, яке зайняло своє місце на літературній арені після незалежності України. Творчість письменниці є важливою з культурологічної точки зору. У своїх творах вона звертається до тем, які стосуються національної ідентичності, міжетнічних відносин, історії України та інших країн, що стали у неї об'єктом дослідження. Вона висвітлює проблеми у антонімічному, бінарному ракурсі, що стосуються української культури та менталітету, сприяючи формуванню чіткої категоризації у свідомості українців (як-от, бінарна опозиція «Свої – Чужі»). Тому проза Марії Матіос стала ресурсним полем для дослідників та літературознавців, які виокремлюють у її творах різновекторні бінарні концепти та міфологеми. Актуальність написаного сучасною письменницею зумовила і попит на твори, адже Марія Матіос «входить до п'ятірки сучасних письменників/ць, яких читають і знають в Україні» [1]. Попри успіх видань Марії Матіос серед читацької аудиторії літературні критики відносять її творчість до масової літератури, а у ЗЗСО твори авторки включені до програми лише профільного рівня вивчення української літератури, тому за висновками літературознавиці Світлани Вардеванян «виникає колізія – безумовний і дуже затребуваний видавництвами, читачами, перекладачами, відзначений багатьма преміями літературний бренд не увійшов у літературний канон» [22, с. 19].

2.2. «Свій – Чужий» як полюси смислового спектру в збірці «Нація»

Збірка «Нація» у дискурсі проблематики поєднує національно-історичні та філософські засади. Письменниця спирається на дві ключові тези про те, що «важливий не час подій, а особистість у подіях» [48] і «кожна людина носить свою недоторканість» [48]. Зрозуміти бінарну опозицію можемо як структуротворчий концепт: не тільки із загального змісту художнього тексту, а й у розрізі цитат новел.

Яскравим прикладом є епіграф до розділу «Едем» [49, с. 7]. Віршовані строфи побудовані на абсолютній антитезі кожного описуваного поняття, що налаштовує читача на концепт розмежування добра і зла у наступних текстах. В основі антитез епіграфа (Матеріали з порівняльної таблиці, які розміщені в Додатку А) лежать антонімічні вирази загальноновживаного та контекстуального характеру: «райські ворота – Содом, сад гетсиманський», «молитви – прокляття», «братерство – непримиренність», «життя – бій». Марія Матіос вдається до структурування різних міфопоетичних символів для вираження їх бінарності. У релігійному аспекті розглядаємо символ «райські ворота» як відкритість до святого. На противагу постає місто Содому, яке за біблійними переказами [19] було знищене через гріхи розпусти; Гетсиманський сад (Гефсиманія) [13, с.26] – місце передсмертних мук Ісуса Христа, каєння та молитов. Символічно з однойменною назвою «Сад Гетсиманський» в українській літературі є роман Івана Багряного, який став «гімном людського права та гідності» [23, с.8], засудженням тоталітарного режиму, викриття культу Сталіна та режиму, який знищив мільйони безвинно засуджених людей. Перехідним у цій строфі залишається символ «попелу садів Гетсиманських», який трактуємо як перехідність із Старого до Нового Заповіту. Релігійна складова для українців завжди була темою інтимною, глибоко-сакральною. Контекстуальна антонімічна пара «молитви – прокляття», де «молитви» – священні тексти, які дають надію, а «прокляття» як вродження зла; анафеми, проголошення яких так боялися віруючі християни. Строфа «Життя не в житті – в бою» перегукується із філософськими засадами мислителів. Наприклад, давньогрецькому поету-драматургу Евріпіді приписують такий афоризм «Життя наше є боротьба» [27]. Символ братовбивчого краю наводить до біблійної легенди про Авеля та Каїна, який інтерпретувала Ольга

Кобилянська у своїй соціально-психологічній повісті «Земля». Події, які лягли в основу цього твору, вважають підтвердженням фактом через вбивство селянином свого старшого брата, щоб успадкувати батькову землю. Відбулося це в селі Димці (нині Чернівецький район Чернівецької області, Буковина), у творі загадковий літературний топонім «село Д.» [32, с.21]. Марія Матіос посилається на братовбивчий край у значенні, що події відбуваються на Буковині. Глибокий ідеологічний сенс епіграфу можна аналізувати в окремій розвідці бінарної опозиції.

«Мир буде, як вивмираємо. А тепер є життя. І, може, не лиш ми винні, що воно таке страшне» [50, с.41], – каже один з персонажів твору «Прощай мене» та описує на психологічному рівні стан багатьох інших персонажів цієї збірки. Після Другої світової війни народ бажав тільки миру, натомість прийшов режим «червоної гадини», як про це пише Марія Матіос. Постравматичним синдромом і до теперішніх днів нашої нації залишається «пошук винних». Справді, історія становлення української держави вказує на низку бінарних проблем свідомості громадянина: критика, але не пропозиція; замість пошуку рішень – бездіяльність; нарікання без усвідомлення процесів. У 2019 році в українському інфопросторі, яка передає всю сутність постмодерного суспільства та його ставлення до влади.

Прозова діяльність Марії Матіос представлена вагомим доробком новел. Згодом цій новелістичній творчості дадуть високу оцінку, називаючи письменницю «Стефаником у спідниці», на що вона відповідає «Я не Стефаник у спідниці, я – Марія Матіос у спідниці» [46]. Вона майстерно створює образ своїх персонажів на засадничих принципах творення нації, за свідченнями та задокументованими історичними фактами Буковини. Марії Матіос вдається відтворити унікальний синтез ментальності та історії української нації. Цей синтез стає основою для виокремлення Своїх та Чужих у персоносфері новел збірки «Нація». Юр'яна, протагоністка оповідання «Юр'яна і Довгопол» (Своя), за сюжетом втрачає дитину за дитиною; її чоловіка Уласія б'ють і мордують; емгебіст Дідушенко як Чужий, який називає їх з чоловіком «бандерівським кодлом» [50, с. 54], «знає плодити – хай знає здихати» [50, с. 55]. Але жінці співчуває персонаж, який формально є Чужим, хоч емоційно Своїм – уповноважений від МГБ Довгопол. Тимофій Сандуляк з новели

«Апокаліпсис», який зачав дочку з жидівкою Естер, забрав і опікувався своєю дитиною Ханною-Анною (Іншою), у якій текла українсько-«жидівська» кров. Дванадцять вдовиць із оповідання «Дванадцять службів» спостерігали за тим, як вивозили цілі родини, як не давали поховати чийхось синів. Вдовиці ревно молилися у церкві, поки на порозі не почули шороху чобіт Чужого. Еталоном жіночої хоробрости залишається образ Корнелії – партизанки УПА з оповідання «Просили тато-мама...». Дівчина зазнає зради від того, кого маркувала Своєм, дивом рятується і у колізії розчарувань та безвиході виходить заміж за Чужого офіцера. Василько Андрійович з новели «Поштовий індекс», який у 4-А класі шукає правди серед наклепу Чужих, і щиро вірить, що ця правда на стороні засудженого на 10 років в'язниці Свого татуса.

«Та скільки не сторонись, а Свого без Чужого ніяк не здобути. У Своєму існують тонкощі, відмінності, винятки, навіть іншування. Натомість Чуже наганяє різкий контраст, на тлі якого й увиразнюється Своє» [39, с. 105] – переконаний Тарас Лютий, досліджуючи природу множинності. У збірці провідний образ Чужого – «червоний ворог» [50, с. 97], «червона гадинка розлазить в усі шпари – й ніхто не може її спинити» [50, с. 97]. Емгібіст майор Дідушенко постає узагальненим втіленням ворога. Його образ Марія Матіос зображує концептуально так, що Дідушенко продовжить нести свою емгібістську Чужість і у «Солодкій Дарусі». «Чужий» був характерним образом у культурі Радянської України. Тип «чужого» у розрізі сучасності розглянуто за сюжетом документального фільму «Хто ми?», режисером якого став студент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, співзасновник Дня вишиванки – Олександр Ткачук. Недарма підназва стрічки «психоаналіз українців», оскільки висловлені тези науковців, істориків, свідків страшних сталінських репресій дійсно змушують переосмислити бінарність Своїх і Чужих. Провідна думка – у період тоталітаризму, Голодомору та повстань УПА важко було зрозуміти, хто Свій серед Чужих, і Чужий серед своїх. Радянська влада ділила український народ за принципом «тварь дрожащая» і «тварь стучащая». «Тварь дрожащую» доводили до стану, який змушував або перейти на сторону терору, або стати жертвою масових чисток [6]. Марія Матіос також створює

образ подібного героя Коляя з твору «Просили тато-мама». Він стає надією і розрадою для Корнелії, яка і не мріяла про подібне, адже повністю віддавалася покликанню – діяти партизанкою УПА. Єдиний чоловік, до якого Корнелія відчувала фізичний та емоційний потяг, був Коляй, але чоловік знехтував нею, адже переслідував мету помсти. Коляй покинув Корнелію, щоб підпалити школу, бо «мав зуб на всіх учительок світу» [50, с.88], але помста настільки затуманила розум, що він зовсім не подумав про наслідки і долю дівчини.

Важливим компонентом виступає пародія на повстанський гімн буковинського краю «Ой під гай зелененький». Під впливом історичних колізій народжується таке пародіювання Чужих в антитезі до Своїх:

«Ой, попід гай зелененький
Не Довбуші молоденькі, –
А темнії воріженьки
Шнурочком брели» [50, с.83]

Символічний образ карпатського месника, ватажка опришківського руху Довбуша із суспільно-побутової пісні передає весь трагізм української історії та невміння наступних поколінь аналізувати історію минулого. Надія, що «Довбуші молоденькі» мають ходити «попід гаєм зелененьким», тобто Свої, є лише ілюзією. Крізь століття, попри те, що опришківські повстання залишилися в українському фольклорі і їх вчинки досі впливають на народну свідомість, письменниця, використовуючи іронію в антитезі, показує, що з нашою нацією робить історія, якщо ми не аналізуємо факти та свідчення. Марія Матіос окреслює тему боротьби Своїх проти Чужих, де Чужим виступає радянщина, емгебісти, репресії, які чинилися (і продовжують чинитися) проти українського народу. Її творчість є актуальною сьогодні, адже вона стала передвісником страшної боротьби. У час повномасштабного російського вторгнення на територію України розмежування Своїх і Чужих загострилося, як ніколи раніше за 30 років Незалежності. Маркерами розмежування слугують націєтворчі ознаки: мова, історія, культура, самопринележність як громадянина України. Багато з цих факторів для державної влади залишалися «не на часі». Проте Марія Матіос як політична діячка відстоювала

потребу розповсюдження українського, а про важливість націєтворчих мотивів письменниця і досі продовжує писати у своїх творах.

Отже, збірку оповідань та новел «Нація» розглянуто у ракурсі «полюсів смислового спектру» бінарної опозиції Свій – Чужий (Інший) на основі персоносфери та символічних маркерів. Важливу композиційну роль для розуміння бінарності прозових текстів збірки відіграють паратекстуальні рядки епіграфу збірки:

«Не райські ворота, не райські –

Відкрився тобі Содом.

І попів садів гетсиманських...» [50, с. 4]

Райські ворота – це омріяне місце кожного, де душа знайде спокій і умиротворення. Содом за біблійною оповіддю був зруйнований через гріхи жителів та сад Гетсиманський – місце молитов Ісуса Христа, його передсмертних мук, а попів представлено як символ розвіювання. Тракуємо їх як опозицію райським воротам, своєрідне Пекло для нашої нації. Марія Матіос користується прийомами масової літератури, цей прийом залучає до читання непідготовленого читача. Але це не означає, що прозу авторки відносимо до «масової літератури». Ракурс нашого дослідження дозволяє помітити елітарність письма Марії Матіос. Письменниця професійно створює дихотомію у малій прозі, окреслюючи декілька ракурсів реалізації опозиції. Бачимо об'єднання різних націй між собою проти єдиного ворога, де сформована опозиція тлумачиться як така, що дає змогу розділити архаїчні традиції, самоідентифікуватися та разом боротися задля виживання Своїх – наприклад, у новелі «Апокаліпсис». У цьому ж творі донька єврейки Естер та Тимофія Сандуляка – Ханна-Ганна зі змішаною кров'ю, який відносимо за кровною спорідненістю до Іншої, але за внутрішнім стрижнем вона до смерті залишається Своєю. У творах «Юр'яна і Довгопол», «Дванадцять службів» Марія Матіос запропонувала виявлення Чужого в наскрізному образі емгебіста Дідушенка, відчуженість якого є концептуально продовжена в інших творах авторки. Письменниця вказує на те, як важливо сприймати історичний досвід на прикладі буковинського краю. Щоб відмежовувати полюси у часовій петлі боротьби за свою

Незалежність українцям необхідно досягнути істину відмежування Свого від Чужого.

2.3. Виявлення бінарної опозиції «Свій – Чужий» через характеристику персонажів у романі «Солодка Даруся»

«Письменниця Марія Матіос романом «Солодка Даруся» сміливо і рішуче відкинула правила політичної обережності й суспільних табу – і на свій страх і ризик здійснила жорстоку мандрівку в наше криваве, й не менш жорстоке історичне пекло, в безодню, куди лячно зазирати» [52 с. 5], – так відгукнувся на вихід книги Павло Загребельний. «Солодка Даруся», або «Драма на три життя» – роман української письменниці Марії Матіос, який був написаний в період з лютого 2002 р. по травень 2003 р. та вийшов друком у 2004 р. Вперше був опублікований видавництвом «Піраміда» у Львові. У цьому ж видавництві здійснювали перевидання щорічно від 2005 до 2011 року. У 2020 році у світ вийшла «Солодка Даруся» від видавництва А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. У 2022 році громадська організація «Реформація» включила роман до списку проєкту «Військо читає». Сама письменниця так відгукнулася на це: «Слово також воює» [47]. Розмежування своїх і чужих у романі Марії Матіос стає наскрізною лінією всього сюжету. Часто до свого твору письменники на власний розсуд вказують жанрову приналежність. Письменниця сама визначає жанр та дає подвійну назву книзі – «драма на три життя». Композиція роману є трискладовою, оскільки складається з трьох «драм».

1. Драма щоденна «Даруся».
2. Драма попередня «Іван Цвичок».
3. Драма найголовніша «Михайлове чудо».

Події у романі відбуваються нехронологічно. Лише у третій частині відкривається причинно-наслідковий зв'язок подій. Письменниця відкриває читачеві сюжет від зрілості до дитинства, від жахливих наслідків у реальному житті до тієї першої дитячої травми. Марія Матіос нехронологічністю подій вказує на те, що причини наших теперішніх страждань варто шукати в минулому.

Солодка Даруся – образ жіночої долі в Україні; або й самої України. Роман про дівчинку, згодом жінку, про те як її життя понівечили «кгбшники та савети». Провідна тема – конфлікт особистості та тоталітарної системи, трагедія

зруйнованого життя, що вражає все навколо. Люди із забобонами, плітками лише підживлюють цей стан. Трагізм однієї долі виступає трагедією для всього села. Модель зображуваного села – це про весь поневолений регіон, про долю України. Варто зазначити, що події відбуваються у селі Черемошне, де у 1940 році народилася Ілашук Дарина (згодом Даруся). «Село, описуване в романі, має реальний прототип – це село Черемошна, Верховинського району, Івано-Франківської області. В період від 30-х років XX століття до 60-х років Верховинський район був одним із центрів національно-визвольного руху, де вишкіл проходили більше десяти сотень УПА» [2]. До речі, саме про події 40-років у цьому ж селі Марія Матіос у 2013 році напише «Черевички Божої Матері».

Молода дівчина, яка зреклася можливості говорити, хоч це і не вроджена вада. Все пам'ятає та розуміє, однак світ її скорений мукам совісті, якими живе Даруся. Спокутування провини без провини – варіація відомого нині синдрому вцілілого. Корінь зла не Даруся. У селі Дарусю вважають німою. «Вони думають, що вона німа. А вона не німа. Вона просто не хоче говорити. Слова можуть робити шкоду. Вона не знає, звідки це пам'ятає, але це правда. Вона все те чула і все розуміла. Але як їй сказати, що вона невинна? Що, закликати їх усіх на цвинтар і сказати?! » [52, с. 13] Польська дослідниця Агнешка Матусяк у монографії «Вийти з мовчання» висловлює думку про те, що порушення вербальної та невербальної комунікації Дарусі є формою самозахисту від болю втрати любої людини внаслідок завданої кривди, болю, який неможливо прийняти. Такі симптоми, як переживання, нав'язливі спогади про травмуючі події вказують на посттравматичний стресовий розлад Дарусі [66]. Власне повторювані флешбеки і є одним із основних симптомів. Проблеми зі сном, нічні кошмари, панічні атаки та проблеми з пам'яттю, провини вцілілого – все це стало наслідком подарованої «цюці». Люди з ПТСР переживають травмуючу подію через те, що щось стає подразником – тригерить. Тригери – це сенсорні нагадування, які спричиняють хворобливі спогади або певні симптоми [55]. Тобто тригером є те, що вмикає негативні переживання: запах, зображення, місце, дії. Не обов'язково із зовнішнього світу, наприклад внутрішнє відчуття підвищеного серцебиття теж може нагадати про ситуацію, коли людина відчувала подібне.

Уникнення тригерів не дає полегшення, бо коли людина тікає від тригерів її мозок утворює асоціацію небезпеки і спонукає до тривоги ще більше. Від цієї асоціації варто позбутися. Страх потрібен аби в загрозових для життя ситуаціях ми могли зібрати себе до купи і рятуватися. Але в людини з ПТСР тривожність, очікування небезпеки - когнітивне викривлення. У правій півкулі головного мозку виникають картини, які постають у людини перед очима в той час, як мовний центр активно пригнічується» [80, с. 146]. Такою картиною для Дарусі є *цюця, конфети*, від яких «її болить голова і блює вона дуже... на ранок не лишається ані різочки життя» [52, с. 13]. Тригером для дівчинки залишився солодкий півник – символ, який є маркером підступності Дідушенка, символом Чужого, окупанта, ката, чия рука знищували українську націю. Ця картина перекочує до повісті «Черевички Божої Матері», але там німець буде пропонувати мармеладку ⁴. «Мовчання, яке не було прояснене, приховує життєву правду» [80 с. 112]. У книзі «Мовчання говорить» німецький дослідник Йоганнес Шваліна міркує, що «для самозахисту як форму існування обирають мовчання». «Часом мовчання потерпілих є не тільки наслідком свідомого вибору, скільки симптомом психічної травми. Це співвідноситься з клінічною картиною травми, коли після провокуючих подій настає «втрата мови від жаху» [80, с. 112]. Перманентний страх суспільства – жорстокість, люди закриваються від інших, бояться доносів, лицемірство. У село, де розгортаються події, совети приходили двічі, при тому що другий раз всі знали, що буде біда. Після їх приходу села ставали мертві, лише розмова ходила про мовчазне поселення через річку, де раніше всі співали і веселилися, «на тім боці вже скоро рік як не поляки, там тепер орудують совети» [52, с. 53]. Даруся класифікує Своїх у контексті не чогось фізичного, а ракурсі духотворного, морального, те, що вище за людську поведінку. Для неї Своїми є природа, сад, квіти, особливо жоржини, які в українській символіці трактовано як символ всепереможної сили життя. Маруся та Іван Цвичок ніби є для неї Своїми, але вона не підпускає їх близько, бо боїться втрати знову тих, хто важливий. Любов у людей з травмою є темою сакральною. Життя повертає так, що і для Дарусі ця тема важка. Іван Цвичок, якого теж вважають диваком, турбується про Дарусю, хоче стати відродою для неї. У «драмі найголовнішій» під назвою

«Михайлове чудо» увиразнюється розмежування Своїх і Чужих. Письменниця у своїй прозі часто звертається до біблійних підтекстів. Михайлове чудо є одним з великих християнських свят. Історія про архангела Михаїла, який з'явився Архипу уві сні та розповів, що його німа донька зцілиться і заговорить, якщо вип'є води з джерела неподалік [54]. Саме у цьому розділі знаходимо причину мовчання – травми Дарусі. Хронологія цього розділу відкидає до подій Другої світової війни. Михайло і Матронка живуть відчужено. Вони – двоє сиріт – жили б собі в гармонії й далі, якби у їх життя не увірвалися Чужі. «При чому «чужими» стають люди, які мають уповноваження, а це маркує усю владу у цю когорту» [39, с.55]. Поряд з радянською владою румунська і німецька не постає такою тотальною і жахливою, бридкою, Чужою. Згвалтування Матронки «красним» стає зав'язкою подальшого розгортання подій. Після зникнення дружини для Михайла перестають існувати Свої, бо він не знаходить ні підтримки, ні допомоги. Тому для персоносфери роману розмежування на «свій», «чужий» окреслюється індивідуальним вибором (іноді груповим, наприклад, Михайло і Матронка і їх ставлення до односельчан).

Кульмінацією роману є льодяник-півник, через якого Даруся розкаже правду Чужому – правда, яка стала інструментом вбивства у руках Чужого. Втілення Чужого – це майор Дідушенко. Тих, хто боровся за Україну, знищували демонстративно. Дідушенко привіз мертвих людей у центр села, серед тіл були навіть діти, жінки, цілі сім'ї. Радянська влада не те що нищила культуру – вони нищили кожную особистість, як таку. При цьому риторика була «традиційною» – насильницьки дії пояснювали порятунком невинних людей, а покарання для тих, хто заслуговує, хто обдурив совєтів. «І запам'ятай: іще не знайшовся такий, що обдурив би радянську владу, йоб вашу мат. Дідушенко такого хитрого не знає, бо такий хитрий ще не народився» [52, с. 69]. Прослідковано й історичну пам'ять, яку задовує Марія Матіос у рядки роману. Неможливість відстояти свою позицію до кінця, страх за себе і за близьких породжує загострене відчуття обережності та розсудливості, яка межує із боягузством, але завдяки якому не відбулося тотального винищення української нації [39, с. 56]. Події описані у романі повторюються, ніби закладені в історичну петлю – згвалтування, катування, геноцид українців

радянськими-російськими військами – це події ХХІ століття міста Буча, Ірпінь, Гостомель, Маріуполь, Херсон. Міста, були тимчасово окуповані/досі окуповані, де окупаційна влада та московські окупанти чинили те, про що читаємо у Марії Матіос. На сьогодні «геноцид, влаштований росіянами в Україні, може стати найбільшим в Європі з часів Другої світової» [47]. Війна залишається явищем національної трагедії. Боротьба народу живою кров'ю ніколи не ставала добром для людей, для простих українців. Спрацьовує племінний інстинкт, закладений у людині генетично, – щоб не було потрібно вижити, боротися за свою землю/територію. У час війни у бінарній опозиції «Свій – Чужий» зникають варіативні фігури (Інші, яких розмежовуємо у мирний час). Коли стоїть інстинктивна єдина мета – вижити (виживання для мене, родини, нації), на кривавому п'єдесталі залишаються дві фігури з чіткою межею – Свої та Чужі.

Отже, «роман «Солодка Даруся» художньо оприявнює ... проблеми розмежування «своїх» і «чужих», інфантильності, проговорювання травматичних досвідів, колаборації з окупантом та авторефлексії відповідальності за вчинене, межі терпіння, подвійної колонізації жінки (яка підлягає чоловікові, переможеному «чужими»))» [22, с. 21].

Мешканці села Черемошне розділені у своїх міркування про Своїх і Чужих. Хтось залишається боротися кров'ю, передає у спадок генетичну пам'ять – травму, які завдали Чужі. Хтось обирає позицію пристосуванців, як родина Куриків, та живе під владою, яка прийшла до села. Так розмежування Своїх і Чужих в умовах радянської влади унеможлиблювалося, оскільки люди не знали хто і ким насправді є. Повернення до початкових етапів існування з примітивним дуалістичним сприйняття зумовлене інстинктом самозбереження та продовження свого роду, нації.

Мовчання Солодкої Дарусі «стає формою вже не стільки пасивного, скільки активного деколоніального та детоталітарного критичного опору, що імплікує не/ви/словлений меморіальний наратив сорому українців не лише в питанні (і свідомої, і несвідомої) співпраці з колоніальним і тоталітарним гнобителем, а й сорому за гріх занедбання антиколоніального й антитоталітарного спротиву щодо

терору окупанта, отої мовчазної байдужості перед лицем жорстокості й радикального зла» [45, с. 75].

2.4. Трансгресії в системі «Свій – Чужий» за сімейною сагою «Майже ніколи не навпаки»

Роман «Майже ніколи не навпаки» Марія Матіос написала у 2007 році, а вже у 2008 році книга була видана від видавництва «Піраміда». У 2020 році вийшла у виданні А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. «Майже ніколи не навпаки» – це ще одна частина Букової землі. Великі події. Великі пристрасті. Великі серця. Завжди актуально» [47], – вказує письменниця у своєму дописі, поділившись новиною про «друге видання роману в новелах «Майже ніколи не навпаки» (після восьми видань у Львівській Піраміді)» [47]. Марія Матіос знову сама ідентифікує жанрову приналежність – сімейна сага в новелах. Термін «сага» походить від давньоскандинавського і давньоірландського, що означає «епічне сказання про героїв та історичних діячів, має прозову форму з віршованими вставками» [74]. Композиція роману – три новели:

1. «Чотири – як рідні – брати».
2. «Будьте здорові, тату».
3. «Гойданка життя».

Головною думкою роману є вислів «все минає, окрім любові». Марія Матіос сказала: «Ця книга – про те, на що здатне людське серце, яке вражене любов'ю, ненавистю, бажанням помсти, заздрістю, і на що воно спроможне у часи випробування радістю і печаллю. Коли мене питали, яка головна думка твору, відповідала і такими ж словами підписувала книжки: «Честь понад усе». Кожен персонаж доводить своє людське алібі морального плану. Воно може видатися для когось жорстокістю чи злом. Я намагаюся розвернути кожну людину так, як розвертають діамант перед прожектором, і з'ясувати, чому людина вчинила, можливо, жорстоко, але справедливо» [77]. Перед читачем розгортаються події кількох родин – Чев'юків, Кейванів, Варварчуків, та охоплений значний проміжок часу – правління Австро-Угорської імперії, перебіг Першої світової війни й події до ХХ століття, також історії окремих персонажів, які важливі для загального сюжету. У першій новелі йдеться оповідь про сім'ю Кирила Чев'юка, його життя із Василюю, «оженився на її ґрунтах та лісах» [51, с. 21], та втратив справжнє

кохання. Ніби за цим шлюбом за розрахунком тягнеться ланцюг нещастя для всієї родини. Так і сталося, адже далі йдеться про трагічні події у Чев'юків. Їх менший син «тихий і робітний Дмитрик, з якого ніколи не чути було зайвого слова» [51, с. 25] «пішов у глину парубком, не маючи й двадцяти років» [51, с. 33]. «Кирило вмер не своєю смертю» [51, с. 68], коли пішов на полювання, а «мисливська хіть дісталася Кирилові від його покійного тата, на якого, як побріхували в Тисовій Рівні, звірина йшла сама, а не він ішов на неї» [51, с. 51]. Інші сини Кирила починають сварку за поділ землі. Марія Матіос знову експериментує з хронологією подій, та у новелі «Будьте здорові, тату» підкреслює історію, що розгорталася у першій новелі. Оповідь про те, як Гаврило Дячук видавав заміж Петруню за Івана, проведення традиційного обряду комори із дерев'яним келишком та наспівуванням сороміцьких пісень (бо Іван був «невдатним до жінки» [51, с. 104], а над безчестям Петруні та відповідно батька Гаврила сміялися гості):

На тім боці при потоці

пливуть шкаралуші.

Дівки хлопцям дають п...

За померші душі [51, с. 94].

Пісні якраз є вкрапленням віршованих рядків, як і йдеться у визначенні жанру саги. Свою дівочку кров Петруня побачила після Дмитрика, що дивився на неї «двома своїми очима-звіздами так само мовчки, але мало не з побожністю» [51, с. 102]. Через цю пристрасть Дмитрик і віддав своє життя. У Петруні залишилась тільки дитинка з ганчір'я, з якою вона від самого заміжжя няньчилась, аби пережити свою тугу. Пізніше остання «дитинка була зроблена із біленької Дмитрикової сорочки, забутої ним на сіні на стайні тої ночі, коли Іван Варварчук вертав із війни додому» [51, с. 136]. У останній новелі «Гойданка життя» оповідь пояснює дві попередні. Йдеться про подружжя Кейванів та їх трагедію, кохання Мариньки, зраду Кирила, потаємне кохання Олекси Німого і його великий гріх. Марія Матіос поєднує три новели та використовує кількаярусний сюжет. «Отож, скеровує читача від першої через другу до третьої новели, а потім передбачає вторинне читання другої – третьої – першої частин» [77]. Переплетіння подій, історій життя персонажів

ускладнюють процес виокремлення Своїх та Чужих, оскільки тут за сюжетом виразно не постає образ Чужих, як це бачимо на прикладі інших досліджуваних творів письменниці (збірка «Нація», «Солодка Даруся»).

У Тисову Рівню приходили чужинці, «коли фронт ходив туди-сюди, як газдинька без чоловіка, російське військо тримало тут оборону цілий рік і ще трошки» [51, с. 153]. Теофіла – жінка Кейвана, чоловік якої був на війні, залишилася з дітьми та сестрою Анною. Не встигли сховатися у пивницю, коли втретє у село зайшли чужі. «Він був молодий. Років, може, з так, як Теофілі. Чорний, ніби вкрита пилюкою чорна смола. Густе кучеряве волосся вилося йому з-під легкої шапки-кубанки, а тонкий стан був підперезаний широким шкіряним паском поверх довгого темно-синього суконного строю без гудзиків, схожого на халат, бурку або кунтуш. Краї запанахані один за другий. З-під цього дивного убору виднілася темна сорочка й такі ж штани. При боці чорного вояка гойдалася шабля у піхвах» [51, с. 153-154], – опис чужинця, який вже відправляє до країн Близького Сходу. Спочатку чужинець домагався до Анни, але Теофіла віддала своє тіло замість сестри. «Перші хвилини з черкеса гарчав голодний самець, що був ладен розірвати самицю на шмаття» [51, с. 156]. Проте ставлення до Чужого на якусь мить зм'якшується: «так смертельно палко й ніжно, так нечувано смачно й заклично, що Теофіліні ноги не могли знести такої тортури: вони самі розмикалися перед чоловічою – тепер уже впокореною – силою» [51, с. 157]. Жінка віддалася Чужому, «всім співаючим тілом подалася йому назустріч. Та так відкрито, так згідливо й жагуче, що навіть черкес з несподіванки на мить одірвався від неї, щоб потім припасти, дрижачи, до тремтливого й вологого, ніби щойно скупаного, лона» [51, с. 157]. Жінка, яку марковано як Своєю «на одну-єдину мить нелюдської боротьби й короткочасної покори» [51, с. 158] у статевому проникненні стає одним цілим з Чужим – «дотепер лиш її чоловік знав, яке в неї тіло біле. А тепер знає й чужий!» [51 с. 158]. Фактично відбулася жахлива сцена – згвалтування української жінки, матері вояком черкесом – вихідцем з народу, що складається з групи народностей, які переважно живуть у росії. Для сучасного читача така сцена є флешбеком з подій російсько-української війни, особливо під час окупації сіл Київщини. За воєнними злочинами російських військових, а саме

згвалтування жінок та дітей, розпочато більше тисячі кримінальних проваджень, пов'язаних із воєнними діями в регіоні [67]. Натомість епізод з Теофілою і черкасом стає протиріччям, своєрідним винятком «миті» для бінарної опозиції Свій – Чужий. Спокуса, яку відчула Теофіла, на підсвідому рівні відсилає до релігійних мотивів, до перших оповідей у Біблії про Едемський сад, коли Змій-спокусник вмовив Адама і Єву «з'їсти заборонений плід із дерева пізнання, відкрив їм очі і тоді вони дізналися, що таке тілесний потяг» [81]. «Спрагла в нічних своїх снах Теофіла після кількарічної розлуки з Грицьком» [51, с. 156] – вказує, що саме зі снів жінка відчувала первинну спокусу. Психоаналітик Зигмунд Фрейд стверджував, що сон зі змією є сексуального характеру, говорить про обопільну незадоволеності пари та віщує готовність до сексу у всіх його варіантах [65]. Отож, мить спокуси Теофіли дійсно може тяжіти до того первинного забороненого плоду Змія-спокусника, якому піддалися Адам та Єва. Мить, коли чужий, стає близьким, навіть своїм у тілесному тлумаченні. Розплатою за мить спокуси для Теофіли стало «улите чорне сім'я» [51, с. 159] та «двійко діток із її лона, які випросилося на білий світ» [51, с. 159]. «Єдина мить гострого торжества не розбудженої до того плоті» [51, с. 158] стала чи не однією з головних зав'язкою подій у романі (поряд із коханням Петруні та Дмитрика), адже коли Кейван гамселив Дмитрика, то «умертвляв черкеса і двох його вилупків з Теофілиної утроби» [51, с. 161].

У романі постає явище, яке окреслюємо у межах бінарної опозиції Свій – Чужий, але не можемо класифікувати його як розширений компонент Інший. Таке явище продемонстроване, коли Свої виступають Чужими, точніше їх дії, гріхи та огріхи відтворюють цю очуженість. Бачимо це на прикладі образу Андрія Чев'юка. Саме Андрій розповідає Іванові про зраду Петруні з братом Дмитриком. Та перед цим він сам приходить до Петруні з ганебною пропозицією «тобі холодно самій у постелі спати. А брата мого лишишся, бо я тобі це не подарую ні за які гроші. Будеш зо мною – буде тобі добре. Не захочеш — все одно візьму» [51, с. 76]. Окрім цього Андрій погрожує «донести на них із Дмитриком Іванові, коли той повернеться з фронту» [51, с. 76]. Коли жорстоко били Дмитрика за Петруню, до Івана на якусь мить приходить сумління совісті: «І коли в Дмитрикові під Кейвановими постолами

хруснуло останнє ребро — Іван ухопився за голову: а що, як набрехав молодий Чев'ючок? Як бити треба було Андрія, а не його молодшого брата?!» [51, с. 52] Але Андрій залишається непокараним злом, ніби своїм, але жахливими діянням, як в Чужого. Схоже відбувається із поділом землі між Павлом та Оксентієм, коли останній підробив документи, та домовився, аби Грицько Кейван переодягнувся у батька Кирила, а у Марію Петрусяк, покійну сліпу маму Гриця, переодягнув жінку Теофілу (яка була і так винна йому). Німий Олекса Говдя виступає для багатьох Інакшим, відчуженим, але Кирило любив його та часто брав на полювання. Та розплата сталася жорстокою – Олекса вбив Кирила Чев'юка з ненависті до нього через кохання до Мариньки, про яке ні з ким не ділився. У образі своїх попри всі перипетії долі виступає Дмитрик і Петруня, які відчули не лише пристрасть, а й щире кохання, подружжя Павло і Доця, яке доглядали хворого Дмитрика, мати Васирина, яка бажає тільки добра своїм синам, Маринька, яка важко страждає на гойдалках-споминах від кохання з Кирилом, яке втратила ще в юності.

Отже, кількаярусний сюжет сімейної саги у новелах «Майже ніколи не навпаки» розкриває трагедію гуцульських родин, трагічні історії кожного з персонажів. Роман є нетиповим для дослідження бінарної опозиції «Свої – Чужі» з-поміж інших досліджуваних творів Марії Матіос, бо репрезентує перехідні межі між Своїми та Чужими: коли Свої можуть ставати чужими, а Чужі ситуативно своїми. Для класифікації Чужих потрібно докладно вивчити не лише історію головних персонажів, а й ті історії, які є тлом. Демонстративний епізод згвалтування черкасом Кейванової жінки Теофіли, коли Своя на мить стала в близькість із Чужим. Цю близькість на ідейному рівні відносимо до тілесного потягу, яку розкрив Змій-спокусник для Адама та Єви забороненим плодом. У ракурсі досліджуваної бінарної опозиції виокремили явище, коли Свої через гріховні вчинки стають Чужими. Приклад цього явища втілено в образі Андрія Чев'юка, який погубив меншого брата Дмитрика; німого Олекси, що вбив Кирила через кохання до Мариньки, коли той вбачав у Олексі свого товариша. У творі є образи, яких безсумнівно марковано Своїми - Павло і Доця, Васирина Чев'юк, Маринька, Дмитрик, Петруня.

2.5. «Свої – Чужі» у контексті національної та релігійної ідентичності за романом «Черевички Божої Матері»

2013 року вийшла повість «Черевички Божої Матері» Марії Матіос. Проблеми «відчуження» та пошук «свого» функціонують у повісті як об'єднання – розмежування – маркування не лише національного, а й релігійного. У книзі львівського видання «Піраміда» повість розпочинається цитатою письменниці:

Пробачте...
 Бо я пробачаю.
 Усім і все.
 Але пам'ятаю.
 Про всіх і все.
 І хочу правди,
 бо без правди - не годе.
 Бо нема пересичення правдою,
 каяттям і прощенням.
 Моє [53, с. 2]

Марія Матіос до назви «Черевички Божої Матері» додає тлумачення «вирвана сторінка з буковинської саги», як територіальний та сюжетний спойлер, про що йтиметься далі (цілком ймовірно, що вирвана сторінка тієї «сімейної саги в новелах», якою є роман «Майже ніколи не навпаки»). Ця ж книга вийшла у 2022 році від За кілька днів до повномасштабного вторгнення росіян на наші землі Марія Матіос пише: «Ви хочете від нас паніки і заламування рук? А я одягаюся в біле і йду у квітковий магазин! Несу мамі книжки і квіти! А сьогодні на радіощах від побачення цілуюся з Малковичем! І в переповненій покупцями АБАБАГАЛАМАГА підписую залишки першого накладу «Черевички Божої Матері» [47]. Повість має присвяту «пам'яті мого тата – Василя Онуфрійовича Матіоса (05.11.1934 – 18.07.2013)» [53, с. 5]. Отже, цілком ймовірно, що дитинство батька письменниці пройшло у тих подіях, які описані Марією Матіос. У передмові видання йдеться про те, що повість – це відтворення «особливої драми людини ХХ століття на одній із

територій, які історик Тімоті Снайдер назвав «кривавими землями» [53, с. 5]. Трагічна історія розгортається у 30-40 роках XX століття у буковинському селі Черемошне. Це село Марія Матіос вже описувала у 2002 році при написанні роману «Солодкої Дарусі», тому ймовірно «Черевички Божої Матері», написані 2013 року, можемо вважати передісторією до «Солодкої Дарусі». Письменниця знову нехронологічно розгортає події у своїх книгах, але ніби вкотре доводить, що причини наших страждань треба шукати в минулому, досліджувати історію, аби не повторювати її: «Коли я поринаю в історію, і неважливо, чи це історія двохсот чи п'ятдесятилітньої давності, відчуваю себе сапером, який іде замінованим полем. Так замінували наше минуле, теперішнє, і багато кому хочеться замінувати і наше майбутнє» [17]. Мешканці Черемошного стикаються спочатку з окупацією села та примусовим виселенням євреїв «красними комісарами», а згодом відбувається окупація німцями та розстріл євреїв. Всі ці події описані Іванкою Борсукову – маленькою дівчинкою, яка попри свій юний вік мислить дорослими категоріями, розрізняє добро і зло, своїх та чужих. Образ Іванки перекочував зі сторінок повісті «Москалиця» [53, с. 4], проте суголосний зі всіма творами Марії Матіос та «утверджує в українській літературі власну художню модель» (Дроздовський Дмитро). Для неї вищою мірою Своїх є релігійні образи (Бог, Діва Марія) та образи природи. Одного разу дівчинка знайшла рожеву квітку, «малопомітні черевички Божої Матері, що так і просяться в Іванчині очі» [53, с. 23]. Іванка розрізала долоню, «і втискує у розріз рожеву – майже прозору – пелюсточку..., летить стежною додому – щоб не наздогнав чорт і не відібрав усесильну квітку» [53, с.23-24]. Вдома на іконах дитина побачила, що дійсно у Божої Матері немає черевичок. Іванка зрозуміла, що Божа Матір подарувала черевички людям, щоб ті, люди, які знайшли їх, отримали силу. Дівчинка вірила, що «стане такою дужою, такою, що буде гори перевертати, аби лиш добре людям робити» [53, с.24]. Вона часто протягом різних подій замислюється про діяння вищих божеств, хоче наблизити образи Святих до свого дитячого світобачення. У цьому епізоді у роздумах над Святими і людьми вперше Іванка задумується над дилемою: «...все між людьми минає – лишається тільки добро і зло. Та як знати, що воно добро, а що зло?». Дівчинка ще часто буде

звертатися до біблійних мотивів у ракурсі пошуку істини між Добром – Злом: «... і собі звела би голову до місяця, щоб подивитися, чи вже примирилися Каїн із Авелем. Бо чогось так недобре, що ті два брати ідуть один на одного з вилами» [53, с.141]. Дорогою Дідьковою Ямою до діда по молоко Іванка відчула, що за нею хтось стежить. Дівчинка жахливо злякалася тієї ночі. На другий день шварцівник Петро розповів, що москалі окопуються на галицькому і буковинському боці: «... Ой, тут ще буде, вам скажу... ой, буде з тими комуністами...» [53, с. 76]. Подія в лісі стала своєрідним тригером для Іванки, бо «з того часу почала заїкатися, а подеколи її змагала падуча, яку в селі називали чорною хворобою» [53, с. 104]. Дівчинку мучила епілепсія, тому її віддали на лікування до москалиці Северини. Для Іванки відчужена від людей Северина стає образом Своїх, оскільки вчить та показує, як підкорювати потойбічні сили [53]. Северина є чужа для суспільства, а таке клеймо на ній через те, що вона байстрючка (матір Катрінка була згвалтована москалем). Її образ транслюємо як архетип віщунки, відьми. І цьому архетипу виступає супутній персонаж Іванка – вічний шукач. Москалиця у повісті виступає радше Іншою, ніж Чужою, тільки клеймо байстрючки і зв'язки з потойбічною силою додають її образу відчуженості. Після того як Северинавилікувала дівчинку, контрабандист зустрів удруге Іванку у лісі та просив передати дідові все, що Петро залишив. До Іванки знову вернулася падуча, тоді проводять обряд – продають через вікно вуйні Августині (татовій сестрі), вважалося, що дитина перестане хворіти. Здоровою не стала, але хворіла рідше. У концепті Своїх також розглядаємо євреїв, які жили у селі. Захована у дзвіниці Іванка побачила, як зганяли всіх євреїв до «грузовіків». «*Красний* чоловік... читає якимось зміненням – чужим і страшним – голосом на одному диханні – ... о виселенії в отдальонніє райони есесесер соціально опасних і соціально вредных елементов із числа кулаков, членов націоналістических організацій..., а также вредительской деятельности против савецкой власти под відом общественнои активності» [53, с. 141-142].

Дід Іван показаний у образі українського націоналіста, який всіляко підтримує та допомагає повстанському русхові. Дід показує онуці «секретне» місце – бункер у Дідьковій Ямі як безпечне місце для схову. «А тепер лиш запам'ятай це місце. І

мовчи, так, як лиш вмієш мовчати. Ти – моя внука». Дід Іван «сказав «моя» з таким притиском, ніби хто сумнівався, чия вона» [53, с. 123]. Отож, цим реченням письменниця ставить під сумнів походження Іванків. Припускаємо, що Іванка була чужою для батька, саме тому тато так відрозлючено говорив та часто бив дівчинку, бо вважав нагуляною. Проте батьківська відповідальність у нього є, оскільки якраз тато на поліг на лікуванні рани Іванки у доктора Маєра.

З початком війни, коли «румун із німцем заодно» стали [53, с.168] «...багато не було що розуміти – гнали жидів» [53, с.169]. «Одяг на них був новенький, болотяного кольору, на головах – щось таке із заліза..., взуті були у високі і міцні – чи не юхтові – черевики» – так описує дівчинка німців, які зайшли у село. Раптово в оповіді про німців Марія Матіос флешбеком вкладає наступну картину. «Вгодований солдат ... скидає кітлик з голови, махає ним Іванці, голосно регоче, а потім дістає з кишені щось таке кругле, у кольоровій обгортці – дуже схоже на колишню мармеладку з Корганової кооперації – і простягає дівчинці... «Гут, дьєвочка, гут» і дає мармеладку, тоді показує сідати біля нього: «Мотоцікль, дьєвочка, мотоцикль». Іванка мотає головою, нібито не розуміючи. Мотоцікль їде далі...» [53, с.182]. Марія Матіос традиційно звертається до біблійних мотивів. У важкий час отець Онуфрій, який молиться перед порогом церкви у якій ще недавно вів службу для людей: «Отче наш, єжи єси на небесі, да святиться ім'я Твоє, да прийде кара Твоя, як на небі так і на землі винуватцям нашим...» [53, с. 199-200]. Письменниця використовує слова молитви як гіперболу для підкреслення несправедливості та важкої долі, яка випала українцям. Черевички Божої Матері були для Іванки надією, а вже до завершення цієї надії не вистачає: «Нема на світі таких черевичків. Пішли по людях. А Матір Божа лишилася боса... Тому вона й немає сили спинити це зло. Бо ж хіба би дозволила Матір Божа чинити одним людям з іншими людьми те, що вони чинять?» Та вмить вона себе вдаряє, зупиняє ці роздуми, бо ж не можна так казати. «Матір Божа невинна, що люди злі. А хто винен?» [53, с. 200-201]. Іванка товаришувала з двома хлопчиками-євреями, врятувала маленького Елі «дурне найменше теля» [53, с. 201] – сина єврейки Хінди. Фінал фактично залишається відкритим. Іванка гукає на Елі, згадує про хованку для

нього, де його ніхто не знає. Стискала червоний черевичок із плямами крові «Вона вже стара, як ті, хто чекає смерті». Читає молитву і завершує словами «*Боже! Лиши його живим, Боже!*» [53, с. 206] Євреїв за національними ознаками ми віднесли би до Інших, Марія Матіос змальовує жахливу трагедію єврейського народу, яка є настільки історично близькою до українців, що євреї стають Своїми.

Отже, у повісті виразно маркуються образи Чужих – «красних комісарів». Іванка відчуває Чужих, її мова стає жорсткою, погляд суворим, як у москалиці Северини [53, с. 38]. Образ Дідушенка, який кочує з твору в твір авторки, представлений у цій повісті як однозначно й безальтернативно Чужий, попри українське прізвище. Поряд з радянськими солдатами ставимо німецькі та румунські війська. Та на фоні москалів авторка описує німців та румунів не настільки жорстокими, хоча також як вбивць, на чиїх руках кров невинних євреїв. Тому Марія Матіос демонстративно «не уникає гострих і незручних тем: «чужі» не завжди «погані», як і не завжди правда на боці «своїх» [22, с. 21].

2.6. Реалізація бінарної опозиції «Свої – Чужі» у книзі «Мами» за соціальним принципом «рівний – рівному».

Коли у дружини помирає чоловік, то у суспільстві її називають вдовою. Коли діти втрачають батька, то їх йменують осиротілими. Але досі у світі не існує тлумачного терміну, ким стає матір, коли втрачає сина... «Що лишається матері, коли життя забирає у неї найцінніше – власну дитину, і вона опиняється у прірві відчаю і безсилля? Де вона бере сили не збожеволіти від невимовного болю і вселенської скорботи, які вже навечно оселилися у її серці?» [42].

Книга «Мами» Марії Матіос є найбільш сучасною зі списку досліджуваних творів, оскільки вийшла у вересні 2023 року. Під час презентації книги на «буковій землі», у Чернівцях, на щорічному книжковому фестивалі «БукФест» авторка висловила таку характеристику до прочитання: «Я часто чую думку, що людина не може зважитися читати цю книжку. Купила і відкладає оцей процес читання. І я собі думаю: що страшніше – прожити чи прочитати написане? Мені здається, що є теми, до яких письменник підходить як хірург – роблячи операцію на відкритому серці. Тільки не читачеві, а собі...» [42].

Марія Матіос вкотре дає жанрове визначення для своєї книги – драма на шість дій. Сюжетна лінія проявлена історіями п'яти жінок, яких спіткала різна доля, але об'єднує спільне горе – втрата сина («Мама Марія» (Україна. Тепер уже завжди), «Мама Веронця» (Україна. 2015), «Мама Михайлина» (Україна. В часі і між 1953 і 2015 роками), «Мама Сидонія» (Україна), «Мама Мамая»). Заключною шостою дією драми за визначенням авторки стає «Пієта». Книга має присвяту (чи радше книжкову епітафію), що розкриває особисту трагедію Марії Матіос: «Пам'яті мого єдиного сина Назарія, пам'яті всіх синів, кого не дочекалися їхні матері, а також бездонній силі материнської любові і страждання». [41, с. 5] У трактуванні концепту бінарної опозиції «Свої – Чужі» першою лінією Своїх можемо вважати кровний, тобто родинний зв'язок, зокрема той, який є між матір'ю та сином. Тому на основі історій п'яти жінок маємо можливість дослідити проявлення Своїх, що пов'язані «пуповинним» зв'язком до кінця життя.

Перша драма «Мама Марія» розпочинається із епіграфа, яким слугує цитата християнського преподобного Авви Доротея: «Повір Богові, що ти зможеш». Письменниця, як і в попередніх книгах, за основу вкладає християнське вірування та вчення. Епіграф стає ідейною домінантою твору – віра в те, що матір зможе пережити трагедію та біль втрати. Пейзажні та фізичні описи Марії Матіос ретельно передають психоемоційний стан матері, для якої світ ззовні перестав існувати: «Люди думають, що я живу, сміюся, гніваюся, роблю якусь роботу, надихаю інших... насправді мене тоді немає. Я статуя. З живих волокон і кісток». [41, с. 512] Опис побудований у монологічній сповіді матері, де у образах не постають концепти Своїх та Чужих, адже світ зупинився на втраті її сина. Марія Матіос змальовує інший світ, у якому лише трагедія матері (страждання якої паралельно транслюємо до образу Діви Марії) та душа її сина (трансформована у символі Білого Голуба). Тому рідну людину у фізіологічній зв'язці матері та сина можемо трактувати як проявлення вищого ступеня Своїх, адже на фоні їхнього кровного зв'язку інші ідейні концепти у межах досліджуваної бінарної опозиції не спостерігаємо.

Наступна втрата мами Веронці, яка дізналася про загибель сина в АТО і «плаче на кожному куті, куди йде» [41, с. 25]. У порівнянні із попередньою драмою коло образів розширюється додатковими персонажами. Своєю для мами Веронці з-поміж усіх, хто жалів її, стає сусідка Михайлина у процесі їхньої інтимної розмови про трагедію одна одноєї. «Ти втратила сина на цій війні, а я втратила ще на тій, що була по великій у світі війні. Ні цю, ні ту війну убійники людських дітей не признали і не назвали по-людськи войною. Про ту давню війну, що була тут по великій війні, нарешті заговорили так, як вона була насправді, бо скільки ще та комунацька брехня про пособників і бандитів з лісу межи людьми мала жити? А теперішні безсовісники і мародерники лиш якесь псяче порекло війні дали – АТО. Бойня то, а не АТО...» – так сповідається Михайлина перед Веронцею, ніби виправдовується, що не лише її горе у стало центральною трагедією. Саме у розмові Михайлини та Веронці розкриваються згадки тих, кого ненавидять, хто відібрав життя у їхніх «кровиночок» – Чужі у образі советів (у великій війні) та росіян (у цій війні) [41].

Драма про маму Михайлину стає концептуальним продовженням історії мами Веронці, адже є приквелом про життя Михайлини для повноцінного розкриття інтимної розмови двох матерів, у якій Веронця вперше дізналася, що Михайлина теж мала сина. Офіцер, який жорстоко вибиває зізнання Михайлини про її сина, постає паралельним образом офіцера із вже попередніх творів Марії Матіос. Авторка систематично у перипетіях різних сюжетних ліній своїх творів вводить Чужого в образі «совєтського» офіцера. Проявлення концепту Чужого зустрічаємо у образі офіцера, який дає Солодкій Дарусі півника; партизанка УПА Корнелія, яка від безвиході виходить заміж за офіцера; цього разу Михайлина, яка потрапила до катівських рук офіцера... Об'єднує всі ці образи Чужих офіцерів катівські методи, жорстокість, підступність та безжальність. Основне призначення Чужих – знищити українську націю – це головний постулат, який свідомо закладає Марія Матіос до своїх націєтворчих сюжетів.

На плацдармі Чужих проявляється концепт Інших, яких трактуємо як проміжну ланку між Своїми та Чужими. В історії Михайлини Іншими можемо окреслити трьох стрибків (член «істребітільних») [41, с. 53]. Після катувань офіцером Михайлина впізнає усіх трьох, один з яких «...близький сусід. І хлопчинку її всі троє знають... знали... а-а-а...» [41, с. 54]. Троє стрибків стали виконавцями жорстоких дій совєтської системи, але попри безжальність совєтів, саме ці троє поховали сина Михайлини і «вапном не обсипали» [41, с. 54]. На кінець застерігають про те, що може Михайлині безпечніше лишатися у лісі: «В ліс сьогодні вже ніхто не поткнеться. Моє слово! В селі зараз іде облава. Дівулиця твого сина з батьківського дому пропала. Мусимо шукати і мусимо знайти». Ці троє зізналися, що поховали її сина і виправдовували безвихідь допомогти йому, коли був ще живий. Вони не знущаються з Михайлини, радше стримано співчують її горю, не видаючи цього співчуття емоційно – такою була совєтська система.

Драма мами Сидонії жанрово тяжіє до окремої повісті, адже охоплений проміжок часу складає 8 років, протягом якого описується життя медсестри Сидонії Вакалюк, у якої загинув син у боях під Іловайськом. Історія Сидонії розкриває сучасні події військових дій з 2014 року. Її син Вітальчик добровільно через втрату

коханої Галі відправився на захист країни. Все, що залишилося у Сидонії від сина – його безіменна могила із найменуванням 3998, де ймовірно був похований її Вітальчик. Серед Своїх для Сидонії залишається лише кілька людей. Молодий головний лікар допомагає Сидонії «Хризантемівні» на її шляху від першої звістки про втрату сина, так і до моменту знайомства з внучкою Іринкою, яка так несподівано з'явилася у житті як живий спомин про її Вітальчика, що надає сенсу для життя. Жінка, яку Сидонія зустріла також на безіменній могилі Краснопільського кладовища лише із вибитими жакливими цифрами, що означали ймовірне поховання її сина тут, так само як був похований син Сидонії. Горе матері авторка підкреслює роздумами-відступами у тексті про причини бід українців, про бюрократичність, корумпованість та спалюжені національні ознаки. У цих роздумах розкривається стан українського суспільства, причинно-наслідкові зв'язки подій, що відбуваються (і будуть відбуватися). Чого тільки варті аргументи Сидонії про відкриття реабілітаційного центру для ветеранів «Геракл», який за її словами стає звичайним піаром, лише інфоприводом для ЗМІ і тих, хто при владі. У психіатричній лікарні Сидонія відчуває себе серед Своїх, бо бійці, яким тут надають психологічну підтримку за принципом «рівний – рівному», так нагадують їй про сина. У цих пошуках героїня Сидонія проявляється як паралельний образ мами Марії, адже їх двох об'єднує тривала психологічна стадія прийняття загибелі сина. У цьому розділі у образі Своїх Марія Матіос зображує персонажів за соціальним принципом «рівний – рівному», який найчастіше використовують для психологічної роботи із ветеранами. Проявлення Чужих переходить із історії Михайлини до історії Сидонії, тільки найменування «совєти» змінилося на «війська російської федерації», які вторглися з 2014 року на територію України, але «совєтська система» та методи дій залишилися незмінними...

У драмі «Мама Мамая» представлена історія, яка випадає із загального концепту трагедій матерів, але підкреслює значеннєвість образу матері. «Баба Їленка, ще як була молодшою, на розпитування, коли вже нарешті вийде заміж або хоча би народить дитинку, гострила язиком «Мама я. Мама! Ондечки якого файного кота замість чоловіка і дитини маю. Так що мама я» [41, с. 281]. Головна героїня

намагається реалізувати материнський інстинкт, який притаманний жінкам за природою. Проте у її життєвих обставинах ці материнські поклики вона може втілити лише у турботі та доглядом за котом, якого прозвали Мамаєм (через те, що баба Іленка кричала «Мама я! Мама я!» серед людей за омофонічним принципом утворилося прізвисько для кота – Мамай).

Алюзійний концепт у назві кульмінаційної шостої дії «Піста» відсилає до сцени «Оплакування Христа Богородицею із зображенням Богоматері з мертвим Христом, що лежить у неї на колінах» [76]. У поетичній формі верлібру Марія Матіос намагається донести до людей благання про те, щоб не втручалися у трагедію по втраті сина, яку матір має прожити («Не лізьте їй у душу / Стуліть свої писки / Вступіть мовчки дорогу / Дайте побути їй зі своїм горем / наодинці / як зі своїм сином». [41, с. 282]) У кульмінаційному зверненні авторка не вживає розділового знаку – коми для відокремлення членів речення, ніби цим інтонаційно підкреслює важливість єдності написаних слів без відволікання уваги на пунктуаційні норми. «Піста» у контексті християнських мотивів стає своєрідним композиційним обрамленням до першого розділу «Мама Марія».

Отже, у книзі Марії Матіос «Мами» проявляється вищий рівень демонстрації Своїх – за кровним зв'язком матері та сина. У моменти найбільшої втрати Своїми стають не лише рідні, а й ті, хто розуміє їхній біль. Авторка демонструє реалізацію соціального принципу «рівний – рівному» для маркування Своїх (мама Михайлина і мама Веронця; мама Сидонія і жінка над безіменною могилою сина на Краснопільському кладовищі; бійці-ветерани у процесі реабілітації). У той час як Чужі можуть символізувати як ворогів, так і безжальну систему, яка заподіяла страждання головним героїням. Образ офіцера як Чужого транслюється з інших сюжетів Марії Матіос та вкотре підкреслюється у цій книзі у контексті різних історичних подій (із часів УПА і до сьогодення).

У час повномасштабного російсько-української війни описані історії стають важливим свідченням трагедії матерів, які втрачають своїх дітей. «Мами» – відображення загальнонаціональної трагедії що робить творчість Марії Матіос резонансною для багатьох читачів. Підтвердження цій гіпотезі є слова авторки після

презентації книги у Чернівцях: «Щоразу під час публічних зустрічей бувають моменти, коли в якусь мить тобі перехоплює дихання і ти ще довго не можеш упоратися сам із собою. Так трапилося і в Чернівцях. Просто посеред виступу до сцени із зали, спираючись на паличку, підійшов військовий. Він говорив зі мною тихими словами... ми так собі говорили двоє на виду органного залу, а далі він зняв зі своєї руки шеврон і затулив мені в долоні. З несподіванки я притиснула долоню зліва, де серце. Шеврон лишився на сукні. Мені стало якось совісно з шевроном на грудях. Я хотіла його зняти. Але зал зашумів «не треба». Так я й докінчила виступ. З шевроном, як з орденом. ...Він не захотів сказати свого імені. Але сказав, що в нього є МАМА. За щось мені дякував. І не дав поцілувати свою руку. Ми обнялися. Я відчула, як кольнуло серце. ...я вклала сукню у валізу. Але поки що не спромоглася зняти шеврон. Не слухали пальці. ...наступного ранку я знову поїхала в Чернівцях на Годилів. Там, де в очах чамріє від прапорів на могилах. На багатьох пам'ятниках були такі самі шеврони» [42].

Висновки до 2-ого розділу

У ракурсі заданої теми розвідки спробували простежити реалізацію бінарної опозиції «Свій Чужий» у прозових творах Марії Матіос, зокрема знакових текстах, як збірка «Нація», «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Черевички Божої Матері» та «Мами». За результатами філологічного аналізу спостерігаємо складну взаємодію досліджуваної концепції з соціальними, культурними та психологічними процесами, що характеризують як окремих персонажів, так і суспільні історичних періодів Буковини. Вивчення концепції є основоположним для розуміння, як формуються ідентичности та стереотипи про людей, а також які наслідки це може мати для взаємодії між людьми. Письменниця майстерно використовує опозицію «Свій – Чужий» як один з основних структурних елементів своїх творів, через який розкриваються важливі проблеми національної ідентичности, внутрішніх і зовнішніх конфліктів. У кожному з проаналізованих текстів Марія Матіос ставить перед читачем питання про належність до певної спільноти, чи то національної, соціальної, чи культурної. У збірці «Нація», наприклад, Марія Матіос демонструє, як реалізується об'єднання різних націй між собою проти єдиного ворога, де сформована опозиція тлумачиться як така, що дає змогу розділити архаїчні традиції, самоідентифікуватися та разом боротися задля виживання Своїх.

У «Солодкій Дарусі» розмежування Своїх і Чужих в умовах радянської влади унеможлиблювалося, оскільки люди не знали хто і ким насправді є. У «Майже ніколи не навпаки» репрезентовано перехідні межі між Своїми та Чужими: коли Свої можуть ставати чужими, а Чужі ситуативно своїми. У «Черевичках Божої Матері» ця опозиція проявляється через соціальну відчуженість і пошук прийняття, а в «Мамах» — через генетичну спорідненість, де персонажі намагаються знайти Своїх через соціальний принцип «рівний – рівному». Персоносфера, створена Марією Матіос, постає як складна мережа взаємодій між персонажами, які, з одного боку, намагаються зберегти у собі принципи «свого», а з іншого – стикаються з необхідністю адаптації до умов «чужих» соціальних чи культурних середовищ. Персонажі проходять процес трансформацій, коли категорія «чужий» часто

виявляється не таким вже і віддаленим, а інколи навіть набуває форми додаткового елемента в житті героя. Важливо, що через цей процес трансформації опозиція «Свій – Чужий» не є статичною, а є динамічною, здатною змінюватися під впливом різних історичних, соціальних і психологічних чинників. Окрім того у творах Марії Матіос проявляється концепт «Іншого», який виходить за межі категорії «чужий» та стає важливим елементом для розуміння меж досліджуваної бінарної опозиції. Інший не завжди є чужим у класичному сенсі – це може бути навіть частина особистості персонажа. Марія Матіос майстерно показує, як ці «Інші» стають каталізаторами змін і самопізнання, і як через це вона виводить на поверхню складні, часто болючі, аспекти людської природи і суспільних процесів (наприклад, донька єврейки зі збірки «Нація» – Ханна-Ганна зі змішаною кров'ю, яку відносимо за кровною спорідненістю до Іншої, але за внутрішнім стрижнем вона до смерти залишається Своєю». Бінарна опозиція «Свій – Чужий» на основі досліджуваних творів виявляється важливим культурно-соціальним феноменом, через який Марія Матіос виводить на поверхню складні питання національної ідентичності, соціальних груп в різні історичні періоди, а також внутрішніх моральних пошуків персонажів.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ МАРІЇ МАТІОС У ЗЗСО В РАКУРСІ ЗАЯВЛЕНОЇ ТЕМИ

3.1. Творчість Марії Матіос у шкільній програмі та огляд методичних розробок з акцентом на бінарну опозицію «Свій – Чужий».

Представлення творчості сучасних авторів у навчальній програмі української літератури є важливим кроком для формування національної свідомості молодого покоління. Проте процес інтеграції сучасної літератури у навчальний контекст часто супроводжується дискусіями щодо її відповідності освітнім завданням, художньої цінності та етичної доречності. Однією з авторок, творчість якої стала предметом подібних обговорень, є Марія Матіос – письменниця, яка у своїх творах торкається складних соціальних, культурних та історичних тем, що знайшли глибокий відгук у читачів, але водночас викликають суперечки серед літературних критиків та освітян. «Літературна критика здебільшого відводить прозі Марії Матіос місце в так званій «масовій» літературі, твори письменниці відсутні в шкільній програмі» [22, с. 16]. Вивчення творчого доробку Марії Матіос у шкільній програмі пройшло кілька етапів, починаючи від включення її творів до переліку додаткового (самостійного) опрацювання до офіційного визнання на профільному рівні вивчення української літератури. Еволюція включення творів авторки до списку літератури навчальної програми з української літератури для учнів 10-11 класів відображає зміну ставлення до творчості Марії Матіос як вагомого культурного явища сьогодення, а також розширення меж освітньої програми, спрямованої на вивчення сучасної літератури.

Перше внесення творів Марії Матіос у навчальну програму відбулося у 2017 році на рівні стандарту в старших класах – 10-11, де її прозові праці потрапили до розділу «Для додаткового (самостійного) читання». Учням рекомендувалося ознайомитися з романами «Армагедон уже відбувся» та «Москалиця» як зразками сучасної української літератури, проте обов'язкового вивчення ці твори не набули. Тому розташування у списку на самостійне опрацювання фактично залишало вибір за вчителем і учнями, пропонуючи, але не зобов'язуючи до аналізу текстів Марії Матіос.

Згодом зміни торкнулися програми української літератури на профільному рівні 10-11 класів. Цього разу творчість Марії Матіос була додана до розділу «Постмодернізм і постпостмодернізм», що свідчило про розширення розуміння значущості діяльності авторки. Для обов'язкового прочитання рекомендовалися такі поетичні цикли авторки, як «Триєдина перспектива» та «Прості вірші», що дозволяло учням ознайомитися з її поезією у постмодерному спрямуванні. Серед прозових творів Марії Матіос на обов'язкове вивчення було винесено сімейну сагу «Майже ніколи не навпаки», що демонструє визнання її прози як значущого культурного феномена, вартого уваги в рамках навчальної програми хоча би профільного рівня. Для самостійного читання були запропоновані твори «Солодка Даруся» та «Нація» – популярні твори письменниці, які отримали широкий суспільний відгук, зокрема і серед освітянського кола, вчителів, проте через складність тематичного змісту не увійшли до основного курсу (як і ряд інших творів, зокрема яких було вилучено із переліку творів до ЗНО/НМТ з української літератури «Марія» Уласа Самчука, «Жовтого князя» Василя Барки від 2012 року, «Україна в огні» Олександра Довженка, «Гайдамаки» Тараса Шевченка, «Гімн» Івана Франка у 2020 році, щоб «не порушувати психіку дітей»)[12]. Зміни у включенні творів Марії Матіос до навчальної програми підкреслюють поступове прийняття її творчості, яка відображає складні соціальні й історичні теми, важливі для розуміння національної ідентичності та подій сучасності, які нерозривно пов'язані із подіями минулого.

Методичні розробки за тематикою творчості Марії Матіос свідчать про значний інтерес освітян до інтеграції її творчого доробку у шкільну програму, зокрема через позакласне читання, індивідуальне сприйняття літератури та інтердисциплінарні підходи. Наприклад, інтегрований урок з української мови та літератури на матеріалі твору Марії Матіос «Солодка Даруся» [15] націлений на розуміння тексту не тільки з літературної, але й з мовної перспективи, сприяючи глибшому аналізу мови твору, її ролі у формуванні настроїв та характеристиці персонажів. Використання інтегрованого підходу сприяє більш цілісному сприйняттю тексту, дозволяє учням побачити зв'язок між мовними засобами і психологічним змістом. У методичній розробці уроку позакласного читання «Доля

людини у безбожному суспільстві за романом Марії Матіос «Солодка Даруся» [8] основний акцент авторка конспекту зробила на морально-етичні питання і проблеми історичної пам'яті. Робота з текстом спрямована на те, щоб учні рефлексували над цінностями, життєвими орієнтирами персонажів, а також їхніми внутрішніми конфліктами. Підхід у розробленому уроці позакласного читання «Життя як «тройка ружа» (за романом М. Матіос «Солодка Даруся»)» з української літератури в 10-11-х класах [69] допомагає учням заглибитися в символіку твору, досліджуючи мотиви страждання, спокути і надії. Завдяки такому аналізу учні мають можливість зрозуміти, як авторка через долю окремої людини відображає універсальні теми й проблеми. Розробка Марія Матіос. «Триєдина перспектива», «Прості вірші» [10] фокусується на поезії, допомагаючи учням зрозуміти особливості поетичного стилю постмодерної письменниці. Значна увага приділена філологічно-психологічному аналізу, характерному для лірики авторки. Урок позакласного читання. «Твори пишу кров'ю...Пишучи, страдаю...». М. В. Матіос «Москалиця» [9] досліджує взаємозв'язок між болем, стражданням і творчістю в житті та творчому процесі Марії Матіос, що дозволяє учням краще зрозуміти особисту драму авторки, а також поглянути на літературу як на спосіб пережити й відобразити складні емоційні стани. Крім того представлені методичні розробки, які охоплюють інші твори авторки, що не виносяться у списках літератури навчальної програми. Як-от, конспект уроку позакласного читання з курсу «Сучасна українська література на тему: Творчість Марії Матіос (новела Марії Матіос «Вставайте, мамко» з книги «Нація»)» [11], що зосереджується на історичному контексті та змушує учнів замислитися над темою колективної пам'яті, трагедії українського народу і національної ідентичності.

Представлені методичні розробки творчості Марії Матіос розкривають різноманітні підходи до аналізу її творів, зокрема інтеграцію історичного контексту, символічних образів і морально-етичних питань, що сприяє глибшому розумінню її текстів. Однак, поряд із цим, виникає потреба в нових підходах, які могли б додатково структурувати вивчення літературних творів з урахуванням міжособистісних і суспільних відносин в історичному спектрі. У цьому контексті

бінарна опозиція «Свій – Чужий» є актуальним ракурсом вивчення української літератури у закладах загальної середньої освіти. Перш за все, ця проблема має важливе значення для формування національної самосвідомості учнів, що є одним із основних завдань вчителя української мови та літератури – на прикладі літературних діячів та їхніх творів розкрити історію українців, шлях народу до здобуття незалежності. Розуміння того, що є своїм і чим відрізняється своє від чужого, допоможе учням зберегти свої національні традиції та цінності. Визначення Своїх і Чужих є ключовою темою у багатьох літературних творах, що вивчаються у школі, відповідно бінарна опозиція допоможе учням розуміти твори на різних рівнях сенсів. Також тлумачення проблеми Своїх і Чужих дасть змогу зрозуміти своє місце в сучасному світі і формувати свою особистісну ідентичність.

Вивчення поняття Своїх і Чужих допомагає учням розуміти сутність національної ідентичності, тобто того, що відрізняє їхню націю від інших народів. Це важливо для формування національної свідомості та самоідентифікації, тобто усвідомлення того, хто вони є і з якою нацією пов'язані. Вивчення своїх і чужих також допомагає учням розуміти культурне багатство своєї країни і розширює їхні знання про інші культури. Таким чином, вивчення бінарної опозиції є необхідним для формування повноцінної національної свідомості та підвищення культурного рівня учнів. На суспільно-політичні, соціальні, духовні зміни протягом багатьох років першими в Україні висловлювали свою реакцію саме літературні діячі. Вони відповідно до епохи і передових літературних течій висвітлювали правдивість історичних подій крізь призму народного життя. Через це письменники зазнавали переслідувань, катувань, заслань, тюремних знущань. Масове знищення тих, хто пропагує правду – було одним із ключових завдань влади СРСР, яка нищила національну свідомість українців. На уроках української літератури важливо говорити про це та вказувати на злочини, які були вчинені радянською владою щодо українців. Говорити правду, за яку ще кілька десятиліть тому могли розстріляти, жорстоко вбити, не залишивши пам'яті про людину. Пам'ять, про людей, які боролися за українську незалежність повинні передавати діти з покоління в покоління. У цьому ракурсі виховання важливу роль відіграє батьківський вплив та

учительський підхід, адже саме батьки і вчителі повинні тлумачити дітям етапи становлення українського народу для формування їхньої національної свідомості: чому утворилася Запорізька Січ?, чому Катерина II видала указ на знищення Січі?, хто боровся за незалежність із сивої давнини до сьогодні?, чому фільм про Василя Стуса назвали «Заборонений»? чому сучасна Ліна Костенка писала якийсь період «у шухляду»? для чого українцям потрібна була Революція Гідності?, за що воюємо сьогодні, якщо Свої на Сході України вважають нас бандерівцями-чужими?

«Треба нарешті позбутися підходу «людям потрібно дати якусь освіту» і перейти до розуміння, що освіта – це про розвиток держави», – вказує Оксен Лісовий [61]. Важливо доносити через кого ці завдання постали перед нами. Через російських окупантів – чужих, що прийшли на нашу землю для визволення, як вони казали сотню років тому, так і кажуть зараз. У тому ж числі на нашу землю прийшла нога чужого москаля, бо ми вже десятиліттями переносили в освіті «синдром невивчених уроків» через попередніх міністрів освіти, які несли в освіту денационалізацію, більшість вчителів на Сході України, що викладали предмети російською мовою.

Вивчення художніх творів української літератури здійснює націєтворчий процес формування свідомого українця та ідентифікації себе як частини українського народу зі своєю історичною пам'яттю. Пояснення різниці між «своїми» і «чужими» варто проводити на прикладі паралелей вивчених творів та образів, де Свої – це люди, які належать до нашої спільноти, тобто до нашої нації, країни, міста, села, школи, класу. Вони мають спільні з нами цінності, культуру, традиції, звичаї і мову. Наприклад, наші рідні, друзі, однокласники – це «свої» люди. Чужі – це ті, які категорично відрізняються від своїх. Наприклад, це можуть бути люди з інших країн, міст, сіл, інші школи або класи можуть бути «чужими». Дослідниця Тетяна Семашко пише: «Бінарна опозиція «свій» – «чужий» є неподільною структурою, між членами якої існує нерозривний зв'язок і взаємна залежність, оскільки людська свідомість, принаймні на сучасному етапі, не може оперувати лише одним із цих двох понять» [72].

Існують також інші поняття у межах бінарної опозиції – Інший, Інакший. Також складним питанням залишається визначення межі між Своїми та Чужими. Можливе явище, коли ознаки Чужого зустрічаємо серед Своїх. Окреслені поняття можуть мати різне значення залежно від ситуації. Наприклад, у час повномасштабної російсько-української війни часто зустрічаються ситуації, коли деякі люди, яких маркує Своїми через українське громадянство, вчиняють зраду та стають «чужими». Проте зворотного процесу, коли Чужі стають Своїми завдяки псевдо підтримки іншої сторони, – явище неможливе. Досліджувана бінарна опозиція стане в нагоді учням ЗЗСО при вивченні та аналізі творів української літератури дозволяє аналізувати відносини між персонажами, темами та символами в текстах, засвоює розуміння щодо взаємин – такі як взаємини між героями, їхні відносини з рідними та чужими, а також межування тем творів. Зокрема бінарна опозиція може вивчатися не тільки на уроках української літератури, а й на уроках української мови як концептуальну опозицію в українськомовній картині світу (О.П. Дубчак), на уроках історії як протиставлення «свій – чужий» знайшло своє відображення в історії людства у різних ракурсах.

Отже, поняття Свій та Чужий мають багато різних аспектів розкриття для дослідження учням на уроках, які є засадничими для формування їх національної свідомості. Проблема бінарної опозиції допоможе учням розуміти своє місце в сучасному світі і формувати свою особистісну ідентичність, що робить концепцію «Свій – Чужий» ресурсною як для вивчення творчості Марії Матіос, так і для аналізу творів інших авторів. Сьогодні формування націєцентричної молоді – одне з головних завдань Міністерства освіти України, яке до повномасштабного вторгнення роками намагалися денаціоналізувати, виключаючи з навчальних програм націєтворчі твори, не включаючи творчість Марії Матіос до основного списку літератури вивчення української літератури рівня стандарту для учнів 10-11 класів – наступного покоління змінотворців.

3.2. Розгорнутий план-конспект відкритого уроку «Прозова творчість Марії Матіос. Бінарна опозиція «Свій – Чужий» у творах письменниці».

Тема уроку: «Прозова творчість Марії Матіос. Бінарна опозиція «Свій – Чужий» у творах письменниці (2 години).

Мета:

- навчальна: дослідження терміну «бінарної опозиції», типологію «Своїх – Чужих» за творами Марії Матіос, окреслення межі між ними; засвоїти історичні події та їх перебіг на Західній Україні, вплив радянщини тоді та сьогодні.
- розвивальна: формування власної думки щодо досліджуваної теми, масштабування національної ідеї на прикладі творів сучасної письменниці Марії Матіос;
- загальнокультурна: визначення Своїх та Чужих крізь призму часу та історії українського народу.

Тип уроку: комбінований.

Інформаційно-технологічне забезпечення: загальна презентація уроку, карта «Україна у роки повоєнної відбудови», мапа діяльності УПА, уривки текстів малої прози Марії Матіос (новели «Юр'яна і Довгопол», «Апокаліпсис», «Просили тато-мама», уривки із книги «Мами»).

Хід уроку

1. Організаційна підготовка.

Привернення уваги – учитель на партах учнів для кожного залишає льодяник.

2. Емоційний виклик.

Вступне слово вчителя української літератури.

І хочу правди,
бо без правди – не годен.
Бо нема пересичення правдою,
каяттям і прощенням.

Пише Марії Матіос до книги «Черевички Божої Матері», де розкриє страшну трагедію, українського народу безчинства «красних комісарів». Про це письменниця напише ще не раз... На ваших партах льодяники, якими Ви так хочете поласувати – умова, щоб цей льодиник Ви за бажанням розгорнули вже по завершенню уроку (якщо таке бажання буде), або залишили, як пам'ять. Адже за цим льодяником ховається одна із тисячі історій страшної правди, яку описала Марія Матіос. Сьогодні ми спробуємо досягнути цю правду, відшукаємо Своїх та Чужих у історичній боротьбі нашого народу.

- **Міркування вголос.** Яку правду, на вашу думку, хоче донести до нас Марія Матіос? Чому сьогодні «нема пересичення правдою»?

- Оголошення теми й мети уроку.

3. Вивчення нового матеріалу.

- **Робота у групах «Віхами життя та творчості Марії Матіос»**

Учні до уроку готують доповіді за відповідними темами:

1 група – Чому Марії Матіос приписали титул «найпліднішої письменниці України», а критика її називає як не «чортиком, що вискочив із табакерки», то «грант-дамою української літератури»?

2 група – Походження Марії Матіос та як воно відгукується у творчості письменниці?

3 група – Культурна та політична діяльність Марії Матіос.

4 група – Обґрунтуйте твердження: «За результатами соціологічних досліджень Марія Матіос незмінно входить до п'ятірки сучасних письменників/ць, яких читають і знають в Україні». У чому успіх її книг?

5 група – Вивчення та попит на твори Марії Матіос в Україні і далеко за її межами.

6 група – Театральні постановки та екранізація творів Марії Матіос.

- **Перерва на розвантажувальну вправу «Очі ніколи не брешуть... чи брешуть?»** (Матеріали розміщені в Додатку Б)

Вправа для зосередження уваги учнів та своєрідне перезавантаження мозку.

Умова: швидко вказувати колір слова, але не текст, який читаємо.

Слово вчителя як рефлексія вправи. Не завжди те, що ми бачимо, нам легко зрозуміти. Так складається і у контексті бінарної опозиції «Свій – Чужий». Не завжди нам легко розпізнати Чужого серед Своїх, а Своїх серед Чужих. Над визначенням межі та ідеї бінарної опозиції ми будемо працювати протягом уроку.

- **Словник літературознавчих термінів**

Бінарна опозиція (від лат. *binarius* — подвійний, із двох частин) — універсальний принцип пізнання, організації знакових систем і властивість людського мислення, що полягає у сприйнятті та описі світу через парні, семантично протилежні категорії (верх — низ, добро — зло, прекрасне — потворне, день — ніч, свій — чужий тощо) [20].

«Свій – Чужий» — це одна із базових концепцій у сприйнятті реальності, що вписується в людинознавчі студії як внутрішня структура, яка моделює уявлення про світ. Ця концепція є універсальною категорією, властивою людському суспільству на кожному етапі його історичного розвитку, адже існує як «постійний принцип культури в основі етнічної самосвідомості, формує колективне, масове, народне сприйняття» [71].

- **Робота над уривками текстів новел Марії Матіос**

«Солодка Даруся»

1. «Офіцер у галіфе і собі сів на ковбчик у трьох кроках і, посміхаючись, мовчки витягнув щось із кишені гімнастерки, не спускаючи очей з господарів. То був зелений півник-льодяник на довгій паличці, з розкішним гребенем і видовженим, добре закрученим догори хвостом. Офіцер підніс півника до губів і один раз повільно лизнув його по всій поверхні, так повільно, що стало видно товстий шар білого нальоту на його язикові. Тоді він лизнув півника вдруге — тепер уже довго водячи кінчиком язика то по хвостові, то по гребеневі» [52].
2. «— Як ти називаєшся, дівчинко? — в'юнким, улесливим аж до непристойного, голосом запитав чоловік, дивлячись дитині просто в очі. — Даруся — донька Михайла Ілащука, сина Петрового. — А скільки тобі рочків, Дарусю, —

донько Михайла Ілащука, сина Петрового, що ти така розумна? – У місяць по Стрітенню минуло десять. – А ти отченаш знаєш? – Знаю. І «вірую» знаю. – А конфети солодкі любиш? – Люблю» [52].

*додаткове завдання для учнів інтертекстуального характеру (про «Катерину»)
(Матеріали розміщені в Додатку Б)

3. «А ті вуйки, що приходили вночі, дуже били тата? Дівчинка перевела погляд з безхвостого півня на тата. – Вони тата не били. – Вони тата не били, але били вікна? – Ні, тато бив вікна сам, коли вуйки пішли. – Але мамка плакала? Так? І казала давати вуйкам бринзу? – Мамка плакала дуже. А казали дати бринзу вуйки, мама не хотіла, щоби тато давав. Те – Дарусю, а що ще казали татові вуйки? – Казали зарізати до суботи свиню. Офіцер устав з ковбчика, дивлячись то на Дідушенка, то на дитину: – От і добре. До суботи є час... А тепер біжи, солодка Дарусю...» [52].
4. «А потому, коли приїхав Дідушенко, і ще двоє чоловіків не могли зняти Матронку з бантини, аж поки Дідушенко не сказав відрізати їй косу... Відтоді Даруся втратила голос. А з часом у Черемошному її почали називати солодкою. Аж дотепер» [52].
5. «Увечері Славко бушував на подвір'ї і рикав, як бугай, через паркан до Дарусі, шкірячи зогнилі зуби: – Дурна!!! Дурна, а цюці не хочеш? На тобі цюцю! На цюцю! — і кинув жменю барбарисок під самі хатні двері. Був би ліпше не нагадував про цюцю. У селі ніхто розумний не нагадує і не дає Дарусі конфет: знає, що від солодкого болить її голова і блює вона дуже. Так дуже, що на ранок не лишається ані різочки життя. І мусить вона відходити тиждень, ніби вертатися з того світу» [52].

«Майже ніколи не навпаки»

1. «Так двоє людей (Дмитрик і Петруня), іще вчора чужі, а сьогодні — збожеволілі від наглого пожару в крові, легко й бездумно позбулися своїх голів. Без сокири чи шибениці» [51].

2. «Іду в глинку через Петруню Варварчукову. Любилися ми, поки Іван був на війні. Так любилися, що аж... І колись, як зможеш, перекажи Петруні, що за другу не вмер би, навіть, якби гриз зубами камінь. А за неї таки, видиш, умираю. А Андрія, Доцько, стережися. Він ще за дівки перестрівав Петруню. І по тому, як Івана взяли до війська. А вона йому дала межі очі» [51].
3. «Дотепер лиш її чоловік знав, яке в неї тіло біле. А тепер знає й чужий (черкес)!... Тоді вона могла а хоч би й розтрошити черкесові голову: в stodолі не було хіба лише зброї, а так серпи, коси, сокири, лопати, вила й собі спочивали на відстані протягнутої руки. Однак втихомирена жінка чомусь не відважилася тоді розправити зледачілу руку... А коли зрозуміла, що понесла, наразі хотіла топитися. Та ріка була дрібна, а діти — ще дрібніші. Думала зіллям витравити з себе чорне сім'я... із стайні стрибала... тяжке піднімала... а туге її черево ставало тугішим і круглішим» [51].
4. «Теофіла скидає очі догори — і насмішкуватий, осудливий погляд Божої Матері змушує колінопреклонну жінку вчинити нечуване (навіть у розумінні найбільшого грішника!) зухвальство: стиснути праву долоню в кулак і пригрозити ним жінці в золотистому німбі сумнівної непорочності, яка зі стіни мовчки засуджує Теофілу, не зазираючи їй у душу. Тремтливий, а все ж стиснутий чи то з відчаю, чи з лютості кулак тремтить перед Теофілиними очима й очима Матері Божої. Ніби й справді має намір поцілити в обоє облич одночасно» [51].

«Черевички Божої Матері» (уривки для аналізу *Своїх та Чужих*)

1. «Вгодований солдат ... скидає кітлик з голови, махає ним Іванці, голосно регоче, а потім дістає з кишені щось таке кругле, у кольоровій обгортці – дуже схоже на колишню мармеладу з Корганової кооперації – і простягає дівчинці... *«Гут, дьєвочка, гут»* і дає мармеладку, тоді показує сідати біля нього: *«Мотоцікль, дьєвочка, мотоцікль»*. Іванка мотає головою, нібито не розуміючи. *Мотоцікль* їде далі...» [53].

2. «Красний чоловік... читає якимось зміненим – чужим і лякливим – голосом на одному диханні

– ... о виселеніі в отдальонніе райони есесесер соціально опасных і соціально вредных елементов із числа кулаков, членов націоналістических організацій..., а также вредительской діяльності протів савецкой власті под відом абщественной активності» [53].

3. «Отче наш, єжи єси на небесі, да святиться ім'я Твоє, да прийде кара Твоя, як на небі так і на землі винуватцям нашим...» [53].

«Мами» (уривки для аналізу *Своїх та Чужих*)

1. « – Твій?! Кажи, курво! Кажи! Признавайся! Ні, ти мені ска-а-ажеш! – щосили гатить кулаком у лице. – Скажеш! Зараз зжену сюди пів села. А других пів запакую на цугундер – до тих ваших, хто вже оленів пасе. Подумай, скільки людей у селі постраждає, а все через тебе і твого виблядка... Офіцер називає сина виблядком. Вона не знає, що це значить. Але по тому, як він каже, до неї доходить одне: це він! Він, цей нелюд, цей звір своєю рукою всадив маленьку дірочку в серце її хлопчинці...» (Мама Михайлина) [41].
2. «Телевізор переважно говорив чужою мовою, або так як колись Штепсель із Тарапунькою: сіно – солома... Апофеоз такого лукавства припав на найважливіше державне свято – День Незалежності, перетворене в естрадно-циркове шоу з танцями на державному прапорі на тлі Святої Софії і Золотоверхого Михайлівського собору, з усіма елементами сорому. Шоу набирало розгін з космічними швидкостями, де нібито золоті голоси нації з насправді рідненькими голосочками, напередодні завбачливо обвішані високими державними нагородами *за заслуги перед державою* (точніше, за вміння приймати усіх з усіх боків, як у фільмах для дорослих), під застарілі фонограми непристойно фойдали спідницями перед утішеними грандіозним видовищем державними мужами, наввипередки хвалячись фасоном і кольором своїх трусів мало не з верхів золотоверхих київських святинь і з дахів Хрещатика.

Тим часом правдиві ветерани новітньої війни у звичному камуфляжному одязі і без нагородних колодок, не допущені до урядових трибун і зігоровані телевізією, з державними прапорами і повстанськими піснями марширували спеченим Києвом, супроводжувані поліцією і криміналітетом, що підбирали момент для нападу і провокованої бійки, замаскованої під хуліганство ветеранів» [41]. Коментар про особистий відгук на відзначення Дня Незалежності, описаного в уривку – допис з особистої сторінки соціальних мереж з метою демонстрації особистої громадської позиції від 24.08.2019.

3. Пієта

«Коли зустрічаю жінку у траурній хустці

хочу перекрити собою дорогу

Щоб ані душа не заважала їй...

Ні шурхотом підошов

Ні диханням

Ні словом

Ні поглядом у спину

...Не лізьте їй у душу

Стулить свої писки

Вступіть мовчки дорогу

Дайте побутий їй зі своїм горем

наодинці

як зі своїм сином...» [41].

4. Засвоєння знань, умінь, навичок.

- **Круглий стіл «Заборонені теми про Своїх та Чужих»** (на основі сюжетів за творами Марії Матіос та опрацьованими уривками).

Модератором круглого столу виступає учитель. Клас поділений на 4 сторони, які доповідатимуть про вивчену діяльність обраної позиції (за роздатковим матеріалом від вчителя із цитатами творів, образів, ілюстраціями за книгами Марії Матіос) і відповідатимуть на питання опозиційної сторони.

1 сторона – Свої: українці, що якимось чином потерпіли від радянських військ (Даруся та її батьки, Іванка та її родина)

2 сторона – Інші: євреї, яких марковано як Інших, які наближуються до Своїх у окремих ситуаціях, трагедія їх народу.

3 сторона – Чужі: радянське військо, образ Дідушенка, німецьке та румунське військо (поміркувати чи відносимо їх до Чужих на фоні радянських, як описує Матіос).

4 сторона – явище у межах Своїх та Чужих: образ Андрія Чев'юка, «мить насолоди» Теофіли з Чужим черкасом; образ Своїх у державі із поведінкою Інших та Чужих (на прикладі уривку із книги «Мами»).

- **Робота з картою України** від Першої світової війни з головними подіями (Друга світова, діяльність УПА, підтримка громадян за належність України, мовна карта України, карта за результатами виборів Президентів України) до сучасної карти діпстейт «Мапа війни України» (паралелі відповідно до локації героїв опрацьованих новел, сучасні паралелі, які продемонструють «змосковщення» населення Сходу).

5. Рефлексія опрацьованого матеріалу.

Слово вчителя. Сьогодні ми говорили на тему, про яку ще кілька десятиліть тому нам би не дозволили говорити, за яку ми могли бути покарані, а особливо я, як вчитель, який хоче поділитися з вами засадами української національної свідомості, щоб кожен з вас обрав свій шлях у житті з розумінням цінностей та культури нашої нації. На нашому круглому столі ми розкривали теми, які у свій час були заборонені. Але разом нам вдалося заглянути за колючий дріт правди, той дріт, за яким радянська влада знищувала українців – митців та культурних діячів, цілі сім'ї, жінок та дітей. Дріт, за яким схована правда про злочини радянської та російської влади, яку ми – українці – повинні розкривати і показувати всьому світові.

- **Вправа-метод «ДРІТ»**

Д — досвід (що робили, що пам'ятаєте?)

Р — рефлексія (які відчуття, реакція?)

І — інформація (яку інформацію одержали, які висновки зробили?)

Т — творити (як ви будете діяти в майбутньому)

- **Підсумок уроку.**

Слово вчителя. Завдяки творам Марії Матіос ми дослідили бінарну опозицію Свої та Чужі, чітко відокремили себе від Чужих, які століттями чинили геноцид українців, а сьогодні радянські наступники – російські окупанти зі своїм царьком прийшли на нашу землю. Якраз чітке розмежування Своїх та Чужих завдяки українській мові, традиціям та цінностям предків є основою для нашої перемоги. Цю історичну нитку часу виплітає і Марія Матіос від події УПА та визволення «совєтів» до наших днів у боях під Донецьком із тим самим ворогом. Ми йдемо важким шляхом помилок і кровопролиття, тому вже 10-ий рік триває російсько-українська війна. Йдемо до перемоги, яку незламно сьогодні виборюють Збройні Сили України, кожен воїн, який стоїть на захисті землі! А наша місія підтримувати їх та бути свідомими українцями, які розсудливо досліджують і розповідають історію становлення свого народу, щоб «невивчені уроки» не давалися взнаки наступному поколінню (як відбувається кілька поколінь поспіль), щоб ми знали хто Свої, а хто Чужі у історичній боротьбі українців!

Домашнє завдання. Уявіть, персонажі із творів Марії Матіос стали Вашими сучасниками, а Ви – модератор/ка їхніх сторінок в соціальних мережах. Спробуйте передати образ обраного персонажа на уявній сторінці у соціальних мережах. Для розкриття образу використовуйте відповідне текстове наповнення, символічні зображення. Дозволено використовувати ШІ для генерації фото- та відеоматеріалів (Матеріали розміщені у Додатку В. Приклад як ШІ бачить персонажів Марії Матіос).

Дорожня карта виконання домашнього завдання:

1. Обрати персонажа за принципом «Свої – Чужі» (тобто, класифікувати його відповідно до концепції) із творів Марії Матіос. Підготувати опис, характеристику, символічність образу для подальшої роботи.
2. Створити віртуальний профіль у соціальних мережах (платформа за вибором Instagram, Facebook, Threads).
3. Оформити шапку профіля (головне фото, біографія, хайлайтс). Обрати стиль ведення: кольори, шрифти, tone of voice.

4. Підготувати 3 публікації, які б охарактеризували персонажа.
5. Створити 1 сторітелінг у Stories (кількість: 2–5).
6. Провести інтерв'ю, опитування із персонажем (формат відео або фото) у співавторстві особистої сторінки та сторінки персонажа.
7. Особистий відгук про образ персонажа (фото- або відеовідгук).
8. Підготуватися до представлення розробленої сторінки персонажа: вміти тлумачити та характеризувати обрану стилістику, символічність та метафоричність.

Висновки до 3-ого розділу

Дослідження внесення творчості Марії Матіос до шкільної програми та аналіз методичних розробок на основі бінарної опозиції «Свій – Чужий» дають змогу підкреслити важливість цього підходу в сучасному освітньому контексті. Протягом останніх років спостерігаємо зміни в ставленні до творчості Матіос як до важливого культурного явища, яке відображає складні соціальні, історичні та національні проблеми, актуальні для України сьогодення. Включення цієї теми в навчальний процес може стати потужним інструментом для розвитку критичного мислення учнів, адже дозволяє їм вчитися аналізувати різні соціокультурні явища, порівнювати їх з власним досвідом, а також розуміти роль кожної особистості у побудові суспільних відносин.

Методичні розробки, що висвітлюють творчість Марії Матіос, підтверджують значний інтерес до її текстів серед педагогів та освітян. Вони демонструють різноманітність підходів до вивчення її творів: від інтегрованих уроків, що поєднують літературний і мовний аналіз, до глибоких рефлексій над моральними та етичними питаннями, що постають у її текстах. При цьому особливу увагу слід звернути на можливість використання бінарної опозиції «Свій – Чужий» для вивчення персонажів, соціальних і культурних відносин, а також національної ідентичності, що є важливими складовими у процесі виховання свідомих громадян України. Підхід, заснований на вивченні бінарної опозиції «Свій – Чужий», є ресурсним не лише для глибокого розуміння творчості Марії Матіос, але й для більш широкого аналізу творчості інших авторів, котрі торкаються проблем національної ідентичності та історії. Важливість цієї концепції для формування повноцінної національної свідомості учнів важко переоцінити, адже вона дозволяє зрозуміти літературні твори й надає можливість учням осмислити свою роль у країні як частини національної спільноти, здатної протистояти зовнішнім загрозам і зберегти власну ідентичність.

Розроблений план-конспект відкритого уроку за досліджуваною темою структуровано таким чином, щоб ознайомити учнів з творчістю письменниці та поглибити розуміння соціально-політичних процесів в Україні, зокрема через

призму історії, літератури та культурної ідентичності. Основна виховна мета уроку – це розмежування Своїх та Чужих на прикладі творів Марії Матіос та епізодів з них, дослідження історичних подій, про які пише письменниця, із встановленням сучасних паралелей боротьби української нації. Тема бінарної опозиції «Свій – Чужий», яку так яскраво розкривають її твори, зокрема новели «Солодка Даруся», «Мами», «Черевички Божої Матері», дозволяє учням розглянути концепцію належності та відчуження через призму історії та культурної боротьби українського народу. Урок побудований на засадах інтерактивного навчання, що сприяє розвитку критичного мислення учнів. Вибір творів Марії Матіос є ключовим для розкриття теми, оскільки вони поєднують реалістичні історії з глибокими філософськими питаннями, що дають змогу на рівні літератури аналізувати національну пам'ять, внутрішні суперечності та перехрестя різних ідентичностей, що стикаються в історії України.

З огляду на сучасні освітні реалії, аналіз творів Марії Матіос та інших авторів у ракурсі опозиції може стати одним з ключових елементів методології викладання української літератури в ЗЗСО. Вивчення бінарної опозиції «Свій – Чужий» на основі творів Марії Матіос для формування національної свідомості та критичного мислення учнів сприятиме розвитку розуміння складних соціальних явищ, моральних дилем і національних конфліктів, що є необхідними для сучасної культурної ідентичності.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження бінарної опозиції «Свій – Чужий» у творчості Марії Матіос, зокрема в таких знакових творах, як «Нація», «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Черевички Божої Матері» та «Мами», було виявлено, що цей концепт є важливим інструментом філологічного аналізу, адже відображає соціально-психологічні, культурні та національні процеси, що мали значення для України у різні історичні періоди.

Метою дослідження було виявлення і аналіз бінарної опозиції «Свій – Чужий» як елементу, що допомагає розкрити проблеми національної ідентичності, соціальних конфліктів, а також вплив цієї опозиції на динаміку взаємодії персонажів. Використання цієї концепції в літературному аналізі, а також її включення в шкільну програму дозволяє розкрити психологічну глибину творів Марії Матіос та забезпечити ефективну основу для формування національної свідомості та критичного мислення учнів.

Дослідження показало, що бінарна опозиція «Свій – Чужий» у творчості авторки виступає багатофункціональним інструментом, через який розкриваються складні проблеми, що стосуються не лише національної ідентичності, але й соціальних, націєтворчих, культурних процесів. Тлумачення бінарної опозиції через методи структуралізму Клода Леві-Строса та теорії множинності Тараса Лютого відкриває нові горизонти в розумінні того, як «Свій» і «Чужий» не є статичними категоріями, а динамічно змінюються в залежності від історичного, соціального та культурного контексту. Для письменниці також це не просто логічне протиставлення двох категорій, а складна, змінна конструкція, яка відображає динамічні зміни в соціальних відносинах і культурних процесах, що спостерігаються в Україні. У кожному з аналізованих творів авторка демонструє, як категорії «Свій» і «Чужий» змінюються в залежності від історичних, соціальних і навіть особистих обставин. Водночас авторка акцентує увагу на тому, що часто ці межі не є чіткими і можуть трансформуватися в контексті різних соціальних, національних або моральних дилем.

У збірці «Нація», наприклад, через бінарну опозицію «Свій – Чужий» Марія

Матіос виводить тему національної єдності та самоідентифікації у боротьбі з зовнішнім ворогом. Авторка зображує, як об'єднання різних народів під час національної боротьби дозволяє встановити певну єдність і солідарність, навіть за наявності значних культурних, соціальних і навіть релігійних відмінностей. Водночас у «Солодкій Дарусі» бінарна опозиція розмивається під впливом тоталітарного режиму, що створює ситуацію невизначеності, коли навіть сама ідентичність людини стає складною та багатогранною. Твір демонструє, як система радянської влади, де соціальні межі є майже непомітними, змушує людей ставити під сумнів власну приналежність до певної спільноти, кидаючи тінь на поняття «Свій» і «Чужий». У «Майже ніколи не навпаки» бінарна опозиція «Свій – Чужий» переходить до більш складних і гнучких форм. У цьому творі Матіос зображує ситуації, коли навіть «Свої» можуть перетворюватися на «Чужих», а «Чужі» можуть стати «Своїми», що свідчить про змінність соціальних і культурних меж. У «Черевичках Божої Матері» авторка досліджує соціальну відчуженість і пошук прийняття, а в «Мамах» тема належності, генетичної та соціальної спорідненості знову перетворюється в проблему відчуження, через яке персонажі намагаються знайти своє місце у світі, в пошуках рівності й прийняття серед «своїх». Таке багатогранне трактування бінарної опозиції дозволяє Марії Матіос поглиблено зобразити не тільки соціальні, а й індивідуальні трансформації героїв, які постійно перебувають у пошуках свого місця в суспільстві та в історії. Водночас важливу роль у розкритті концепції «Свій – Чужий» відіграє персонаж «Інший», що виходить за межі традиційного трактування категорії «Чужий» і стає каталізатором внутрішніх змін, самопізнання і трансформації особистості. У творах Матіос цей «Інший» може бути не тільки зовнішньою загрозою, але й частиною самого героя, що відображає його внутрішній конфлікт і боротьбу.

Включення аналізу бінарної опозиції «Свій – Чужий» у шкільний курс української літератури дозволяє значно розширити горизонти сприйняття учнями літературних творів, сприяючи розвитку їхнього критичного мислення, морального осмислення історії та сучасних соціальних процесів. У цьому контексті методичні рекомендації та інтерактивні уроки, що включають творчість Марії Матіос, мають

значний потенціал для виховання в учнях розуміння складних національних і соціальних проблем, що особливо важливо для сучасної України, яка стоїть перед викликами збереження національної єдності, культурної ідентичності та моральної стійкості в умовах глобалізації та соціокультурних змін.

Бінарна опозиція «Свій – Чужий» набуває актуальність у полі досліджень сучасної української літератури, проте залишається малодослідженою у творчості інших сучасних письменників. Вважаємо досліджувану концепцію ресурсним фактором для тлумачення національних рис, які є засадничими, та розуміння ідентичності нашого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 19 грудня – народилася Марія Василівна Матіос. Наукова Бібліотека ХНТУ сільського господарства. URL: <https://library.khntusg.com.ua/sociokulturna-diyalnist/kalendarniy-koshik/2021-rik/19-grudnya-narodilasya-mariya-vasilivna-matios>
2. 20 років з часу публікації роману Марії Матіос «Солодка Даруся». Oles Honchar Kherson regional universal scientific library. URL: <https://lib.kherson.ua/en-20-rokiv-z-chasu-publikatsii-romanu-marii-matios-solodka-darusya.htm> (дата звернення: 13.11.2024)
3. Bartmiński J. Opozycja swój / obcy a problem językowego obrazu świata / Jerzy Bartmiński // Etnolingwistyka [red.: J. Bartmiński]. T. 19. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007. S. 35–59. , с. 39-40
4. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/StratcomCentreUA/posts/301383202145668> (date of access: 13.11.2024).
5. Jaynes, Julian. The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind. Houghton Mifflin. 2000. ISBN 0-618-05707-2.
6. MAMAY MEDIA. Документальний фільм. Хто Ми? Психологічний аналіз українців. English subtitles, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CLeuzmxofOQ> (дата звернення: 13.11.2024).
7. Skinner, B. F. 1957. Verbal Behavior. New York: Appleton-Century-Crofts. <https://doi.org/10.1037/11256-000>
8. URL: <http://metodportal.com/node/51741> (дата звернення: 13.11.2024).
9. URL: <http://metodportal.com/node/67983> (дата звернення: 13.11.2024).
10. URL: <https://vseosvita.ua/library/konspekt-uroku-maria-matios-triedina-perspektiva-prosti-virsi-444669.html> (дата звернення: 13.11.2024)
11. URL: <https://vseosvita.ua/library/konspekt-uroku-pozaklasnogo-citanna-z-kursu-sucasna-ukrainska-literaturana-temu-tvorcist-marii-matios-novela-marii-matios-vstavajt-e-mamko-z-knigi-naci-271386.html> (дата звернення: 13.11.2024).
12. zaxid.net. Із програми ЗНО зникли твори про Голодомор. ZAXID.NET. URL:

- https://zaxid.net/iz_programi_zno_znikli_tvori_pro_golodomor_istorik_n1243575
(дата звернення: 13.11.2024).
13. Євангеліє від Матвія. Львів: Каменяр, 1991. 55 с.
 14. Єсипенко Д. Зустріч класики і сучасності (декілька зауваг до творчості Марії Матіос та Василя Стефаника). Українська філологія: традиції та сучасність. Збірник наукових праць. Випуск 14. Частина 1. Львів, 2013. С. 563.
 15. Інтегровані уроки української мови та літератури на матеріалі твору Марії Матіос «Солодка Даруся». Український Педагогічний журнал. Український Педагогічний журнал. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/274> (дата звернення: 13.11.2024).
 16. Бенвеніст Е. Словник індоевропейських соціальних термінів/Е. Бенвеніст / заг. ред., вст. ст. та комент. Ю. С. Степанов. 1995. 453 с., с. 236.
 17. Бобир А. Марія Матіос: Цього дня ми чекали, як діти Великодня. Останні та актуальні новини України та світу, новини дня онлайн. Головна сторінка Україна Молода. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2274/164/80984/> (дата звернення: 13.11.2024).
 18. Бубер М. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням. Київ: Дух і Літера, 2012. 267 с. Мартін Бубер «Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням» (2012);
 19. Біблія, або книги Святого письма Старого й Нового Заповіту : Із мови давньоєвр. й грец. на укр. дослівно наново переклад. Київ: Укр. Бібл. Т-во, 2003. 1166 с.
 20. Бінарна опозиція. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Бінарна_опозиція (дата звернення: 13.11.2024).
 21. Вардеванян С. І. Інший, але не Чужий. Київ: Часопис «Критика», 2020. No1-2 (267-268). С. 44. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/inshyy-ale-ne- chuzhyy>
 22. Вардеванян С. Літературний бренд, який (не) змінює канон: кейс Марії Матіос. Питання літературознавства. №107. 2023. С. 16-29. Режим доступу: <http://pytlit.chnu.edu.ua/article/view/287586>

- 23.Василюк В.І. Художня трансформація авторської біографії у літературний образ (за творчістю О. Гончара та І. Багряного). Літературознавчі студії. Випуск 6. Київ: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2003. С. 26-33.
- 24.Вишницька Ю.В. «Дуалістична міфомодель» Тараса Шевченка та Марії Матіос: «Перехресні координати». URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7208/1/Y_Vyshnytska_LS_42_1_2014_GL.pdf
- 25.Голос України. Спроба батога для нації — ось чим є книги Марії Матіос. Голос України, № 48. 2004. с. 3.
- 26.Даниліна О. В. Автобіографізм прози Марії Матіос. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. 2011. Вип. 27. С. 73. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2011_27_18
- 27.Евріпід. Трагедії: Переклади з давньогрецької А. Содомори та Б. Тена. Київ: Основи, 1993. 448 с.
28. Експрес онлайн. Свинособаки, орки, русня: українців закликають не називати росіян цими словами - Люди і проблеми. Експрес онлайн. URL: <https://expres.online/lyudi-i-problemi/svinosobaki-orki-rusnya-ukraintsiv-zaklikayut-ne-nazivati-rosiyan-tsimi-slovami> (дата звернення: 13.11.2024).
- 29.Еліаде М. Священне і мирське / пер. з нім. Г. Кьорян. Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андроген; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахно. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 5–117.
30. Завадська Н. Міфопоетика простору у прозі Марії Матіос. : дис. ... канд. філол. наук. Житомир. 2018. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zavadaska_Nataliia/Mifopoetyka_prostoru_u_prozi_Marii_Matios.pdf?PHPSESSID=ftnj87t7ksdcilmkms1co8kbj4
- 31.Зігмунд Ф. Вступ до психоаналізу. Київ: Основи, 1998. 709 с.
- 32.Кобилянська О. Ю. Земля. Київ, 1987. 625 с.

33. Конкурс «Завтра.UA» - ЗАВТРА.UA. URL: <https://zavtra.in.ua/competition/> (дата звернення: 13.11.2024).
34. Косинська Н. Гендерний аспект у прозі Марії Матіос: дис. канд. філол. наук. Житомир, 2009. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/7049/1/%d0%9d%d0%b0%d1%82%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%8f%20%d0%9a%d0%be%d1%81%d0%b8%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b0.pdf>
35. Кривицька О. В. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 328 с.
36. Кривицька О. «Дихотомія „свій“, „чужий“ у контексті теорії кордонів та порубіжжя». Наукові записки. Вип. 2 (76). с. 2.
37. Кристева Ю. Самі собі чужі. Пер. з фр. З. Борисюк. Київ: Основи, 2004. 262 с.
Юлія Кристева «Самі собі чужі» (2004)
38. Леві-Строс К. Структурна антропологія. Київ : Основи, 2000. 387 с.
39. Лютий Т.В. Про природу дублювання і множинності. Київ: Віхола, 2021. 272 с.
40. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. URL: <https://archive.org/details/literaturoznachat2/page/n119/mode/2up>
41. Марія Матіос. Мами. Драма на шість дій. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 288 с.
42. Марія Матіос презентувала у Чернівцях книжку про мамів, які втратили дітей на війні (ФОТО). CvNews. URL: <https://cvnews.cv.ua/post/view/1698401949-mariya-matios-prezentuvala-u-chernivc-yah-knizhku-pro-mamiv-yaki-vtratili-ditey-na-viyni-foto> (дата звернення: 13.11.2024).
43. Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 282 с. С. 137-138
44. Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (5–8 квітня 2022 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 260 с.

45. Матусяк, А. (2020). Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури ХХІ століття з посттоталітарною травмою. Пер. з пол. А. Бондаря. Львів : Піраміда, 308 с.
46. Матіос М.В. «Я не Стефаник у спідниці, я — Марія Матіос у спідниці»: (Інтер'ю). Книжник ревію. 2003. No 6. С. 1, 3–5.
47. Матіос М. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/maria.matios>
48. Матіос М. В. «Відверто за 600 секунд»: інтерв'ю. 2018. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TD1DhKoo4Vs>
49. Матіос М.В. Нація. Львів: Кальварія, 2002. 216 с.
50. Матіос М.В. Нація. Одкровення. Львів: Піраміда, 2006. 204 с.
51. Матіос М. Майже ніколи не навпаки: Вид. 2-е. Львів: ЛА «Піраміда», 2008. 176 с.
52. Матіос М. Солодка Даруся. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 176 с.
53. Матіос М. Черевички Божої Матері вирвана сторінка з буковинської саги: Повість / Марія Матіос. Львів: ЛА «Піраміда», 2013. 208 с.
54. Михайлове чудо: традиції та заборони в цей день. ITV MEDIA GROUP | Новини Рівного та області. URL: <https://itvmg.com/news/mikhaylove-chudo-traditsii-ta-zaboroni-v-tsey-den-77986> (дата звернення: 13.11.2024).
55. Міністерство освіти і науки України - Психологічне здоров'я: як утворюється тригер? Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/psihologichne-zdorovya-yak-utvoryuyetsya-triger> (дата звернення: 13.11.2024).
56. Набитович І. Знахарка троякої ружі (Мистецький світ Марії Матіос). Вибране / Матіос М. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. С. 4.
57. Набитович І. Й. Творчість Марії Матіос у контексті української літературної критики. Zagreb: University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, 2019.. URL: <https://repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/ffzg%3A1146/datastream/PDF/view>

58. Найдюк О. Культура: На війні є лише «свої» та «чужі» - інтерв'ю з драматургом Тетяною Киценко. День. 2016. №146 (17 серпня) URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/na-viyni-ye-lyshe-svoyi-ta-chuzhi>
59. Насмінчук І. Поетика заголовкових комплексів у прозі Марії Матіос. І. Насмінчук. Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія. 2011. Вип. 547-548. С. 28-31. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnusf_2011_547-548_7
60. Одиссей. Людина в історії. 1993. Образ “іншого” у культурі. Харків: Рух, 1994. 336 с.
61. Освіта - це не видатки... Ексклюзивне інтерв'ю Оксена Лісового. Освіторія медіа. URL: <https://osvitoria.media/experience/osvita-tse-ne-pro-vydatky-osvita-tse-investytsiyi-i-rozvytok-derzhavy-oksen-lisovyi/>
62. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник [ред. колегія: В.П. Агеєва, Л.С. Кобелянська, М.М. Скорик]. К.: «К.І.С.», 2004. 536 с.
63. Петренко Т. Книга материнського голосіння: новий роман Марії Матіос «Мами». 2023. URL: <https://chytomo.com/knyha-materynskoho-holosinnia-novyj-roman-marii-matios-mamy/>
64. Платон мені друг, але істина дорожча: теоретико-практичні та методологічні аспекти розвитку сучасних гуманітарних наук : зб. матеріалів Всеукраїнської молодіжної конференції (2-3 березня 2023 року, м. Чернівці). Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 256 с. С. 64-67
65. Погляд. До чого сниться змія: тлумачення сновидінь. URL: <https://pogliad.ua/news/obzor/sim-ya/do-chogo-snitsya-zmiya-tlumachennya-snovid-in-424857>
66. Посттравматичний стресовий розлад: навч. посіб. для студентів вищ. мед. навч. закл. МОЗ України / Венгер О. П. та ін. ; ДВНЗ «Тернопіль. держ. мед. ун-т ім. І. Я. Горбачевського МОЗ України». Тернопіль: ТДМУ, 2016. 260 с.
67. Приазов'я Н., Янковський О. «Вийшла зібрати квіточки для мами і

- згвалтували». Свідчення про сексуальні злочини військових РФ на півдні.
 Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-rosarmia-zhvaltuvannya-pivden/31817310.html> (дата звернення: 13.11.2024).
68. Рог В. О. Український націоналізм : антологія : [у 2 т.] Орг. Укр. Націоналістів (революційна). Київ : Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2010 - 2011. С. 207-252
69. Розробка уроку позакласного читання «Життя як “тройка ружа” (за романом М. Матіос “Солодка Даруся”)) з української літератури в 10-11-х класах. Урок. ОСВІТА.UA. URL:
https://urok.osvita.ua/materials/literature/48702/#google_vignette (дата звернення: 13.11.2024).
70. С. Пролеєв. Піфагореїзм. Філософський енциклопедичний словник. В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 481. 742 с.
71. Свій – чужий. Вікіпедія. Вікіпедія. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Свій_–_чужий#cite_note-1 (дата звернення: 13.11.2024).
72. Семашко Т. «Межі дихотомії «свій» – «чужий» в аспекті етнічної стереотипізації». Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. Вип. II(24) 2014. С. 5.
73. Словник літературознавчих термінів. Структуралізм у літературознавстві. URL: <https://ukrlit.net/info/dict/9tbh2.html>
74. Словник української мови: в 11 томах. Том 9, 1978. С. 8.
75. Українська правда_Життя. Як Україні повертати те, що Росія вкрала за століття терору. Українська правда _Життя. URL:
<https://life.pravda.com.ua/culture/2022/12/18/251895/>
76. Учасники проєктів Вікімедіа. Богородиця – Вікіпедія. Вікіпедія. URL:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/Богородиця> (дата звернення: 13.11.2024).
77. Учасники проєктів Вікімедіа. Майже ніколи не навпаки – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Майже_ніколи_не_навпаки

78. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : постмодерний період : навч. посіб. Роксана Борисівна Харчук. Київ: ВЦ «Академія», 2008. С. 6-8. Режим доступу: <http://irbisnbnv.gov.ua/ulib/item/UKR0001365>
79. Чушенко Ю. Концепція особистості жінки в сучасній постмодерній прозі. Дипломна робота. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2019. 71 с.
80. Шваліна Й. Мовчання говорить. Теперішнє залишається, тільки час минає. Зміцнювати мир, осмислюючи минуле. Пер. з нім. Ольги Плевако. Київ: Дух і Літера, 2016. 304 с.
81. Що Біблія говорить про секс?. CREDO. URL: <https://credo.pro/2020/05/265402> (дата звернення: 13.11.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Порівняльна таблиця №1

Повний епіграф	Своє	Чуже
Не райські ворота, не райські — Відкрився тобі Содом. І попіл садів гетсиманських, І душ уселенський погром. І не молитви — прокляття. Життя не в житті — в бою. І непримиренні браття У братовбивчій краю. (Кольорами виділяла антитезу)	Райські ворота (Царські двері) – центральні двері іконостасу православного храму І попіл садів гетсиманських (роман Багряного як гімн) Молитви як священні тексти, які дають надію Життя (як найвища цінність) Браття (спорідненість душ) Край (батьківщина, рідна земля)	Відкрився тобі Содом (місце розпусти). І попіл садів гетсиманських (місце мук Ісуса Христа) Попіл – заноситься із Старого Заповіту у новий Заповіт І душ уселенський погром (як масова насильницька акція) Прокляття (побаження негараздів) Не в житті — в бою (Життя це боротьба Еврипід (подібні вислови використовували також Сенека Анней Луцій і Вольтер) І непримиренні – причина братовбивства У братовбивчій краю (біблійний мотив Авеля і Каїна, «Земля» Кобилянської)

Додаток Б

Матеріал для проведення вправи

ЖОВТИЙ **СИНІЙ** **ПОМАРАНЧЕВИЙ**

ЧОРНИЙ **ЧЕРВОНИЙ** **ЗЕЛЕНИЙ**

РОЖЕВИЙ **ЖОВТИЙ** **ЧЕРВОНИЙ**

ПОМАРАНЧЕВИЙ **ЗЕЛЕНИЙ** **ЧОРНИЙ**

СИНІЙ **ЧЕРВОНИЙ** **РОЖЕВИЙ**

ЗЕЛЕНИЙ **СИНІЙ** **ПОМАРАНЧЕВИЙ**

Додаток В**Ілюстрація до конспекту-уроку**

Ілюстрація Миколи Толмачова.

Англомовне видання «Катерини» Т. Шевченка

Питання для обговорення ілюстрації:

1. Які асоціації викликає одна з ілюстрацій Миколи Толмачова до англомовного видання «Катерини» Т.Шевченка?
2. Які алюзії виникають, до яких творів відсилає художник?

Додаток Г

Генерування картинок штучним інтелектом до конспекту-уроку

Контент створений авторкою роботи за допомогою ШІ

на основі цитати з твору

«Не райські ворота, не райські —

Відкрився тобі Содом.

І попіл садів гетсиманських,

І душ уселенський погром.

І не молитви — прокляття.

Життя не в житті — в бою.

І непримиренні браття

У братовбивчій краю».

(За епіграфом книги Марії Матіос «Нація»)

Контент створений авторкою роботи за допомогою ШІ
на основі цитат з твору

Солодка Даруся, якій офіцер дає льодяника.

На фоні батьки, яких вб'ють за те, що розкаже маленька дівчинка.

(За мотивами книги Марія Матіос «Солодка Даруся»)

Контент створений авторкою роботи за допомогою ШІ
на основі цитат з твору

Краснопільське поле хрестів, де поховані невідомі військові, які загинули у боях під Донеччиною. Мама Сидонія на ймовірній могилі сина Віталія із найменуванням «3998» кладе вишитий власними руками рушник. Згодом мама Сидонія вишиє такі рушники для більшості безіменних хрестів.
(За мотивами книги Марія Матіос «Мами»)